

RAPORT CĂTRE COMISIUNEA DICȚIONARULUI.

Aștept dar cu nerăbdare ca Etymologicum să fie cât mai curând pus în mâna tuturor, avându-se grija ca întocmirea lui să fie cât de întreagă, cu un număr de citațiuni bine alese, însă limitat, spre a nu se înnămoli lucrarea într'o prea mare întindere. Perfecțiunea lui are mai puțină însemnătate decât ființa lui.

M. S. REGELE
căt-re Academie, la 1 Aprilie 1905.

Am citat în fruntea acestui raport cuvintele Augustului Inițiator al Dicționarului, căci în ele se cuprinde programul după care voiu lucra. Dorința M. S. Regelui este și dorința Academiei și a întregii națiuni românești. Chiar cu lipsuri și cu greșeli, Dicționarul va aduce deocamdată mai bune servicii decât făgăduința unei lucrări desăvârșite. Să nu uităm, că este cu mult mai ușor a îndrepta greșelile și a completa lipsurile unei opere isprăvite, decât a ocoli ivirea lor în decursul lucrării, oricât de conștiincioasă și de îndelungată ar fi munca noastră.

Ținta mea nu poate fi a da un dicționar ideal și — cel puțin în împrejurările de astăzi — nerealizabil, ci numai a mă apropia de acest ideal, întru cât se poate într'un timp cât mai scurt. Dintre condițiile care mi se păreau că garantează buna reușită a unui dicționar, am primit numai pe cele indispensabile și am renunțat la acelea cari ar fi putut face lucrarea mai completă, dar ar fi întârziat-o prea mult.

În alcătuirea programului pe care îl voiu desfășura în cele următoare am fost ajutat și de prețioasele observațiuni și indicări publicate în *Analele Academiei Române* de Comisiunea Dicționarului și cuprinse mai cu seamă în rapoartele făcute de d-l I. Kalinderu.

Întreaga lucrare se împarte în trei părți distincte:

- I. *Materialul lexical,*
- II. *Redactarea și*
- III. *Tipărirea lui.*

I. MATERIALUL LEXICAL.

ADUNAREA MATERIALULUI.

Prin faptul că Academia mi-a pus la dispoziție cele vreo câteva sute de mii de extrase culese de d-l A. Philippide și de colaboratorii săi, am fost scutit de cea mai anevoioasă dintre lucrările pregătitoare, de munca grea și obositoare a adunării materialului. Acest material face abstracție de numirile de persoane și de localități și de lexicul dialectelor: aromân, meglenit și istro-român, dar e scos, în schimb, din opere literare daco-române din toate timpurile și de pretutindeni. Judecând după lista cărților extrase și după cuvintele redactate până acuma, d-l A. Philippide a dat o deosebită atențiune scriitorilor moldoveni din sec. XVII-lea, epocii dela sfârșitul secolului XVIII-lea până la Alecsandri și Odobescu, lui Eminescu și generației următoare, apoi literaturii populare, întru cât ea a fost publicată în volume și reviste speciale. La acest material sunt în fericita situațiune a mai adăogă vreo 55.000 de extrase adunate de mine, mai ales din scriitorii cei mai noi, cari prin stilul lor bogat în expresii populare contribuesc mult la desvoltarea limbii noastre literare. Ori-cât de bogat ar fi acest material, e natural că el poate fi îmbogățit prin extragerea de cărți nouă.

Sunt multe scrieri vechi de cea mai mare importanță, cari au rămas necercetate. Ca să nu pomenim altele, vom numi aici numai *Patia dela O-răștie*, *Pravila de Govora* și *Noul testament de Bălgrad*, care se distinge, mai mult chiar decât Biblia dela 1688, printr'o limbă frumoasă și îngrijită. Manuscripte n'au fost extrase de loc, iar dintre publicațiunile de documente vechi, în cari mai cu seamă se găsește limba populară a veacurilor trecute, neinfluențată de originale streine și un tezaur lexical cu mult mai bogat decât în traducerile de scrieri bisericesti, a fost ales numai *Uricariul*, o lucrare cu multe greșeli. Și în privința scriitorilor mai noi se observă o preferință — poate neintenționată — pentru poeții și prozatorii moldoveni, ceea ce face ca din repertoriul cărților extrase să lipsească nu numai nume ca *Budai-De-leanu*, *Cârlova*, *Nicoleanu*, *Mureșianu*, ci chiar și *Bolintineanu* și *Eliade Rădulescu*. Cărți de terminologie științifică, în afară de câteva manuale de școală, n'au fost extrase aproape de loc, de asemenea n'a fost consultat, pentru termenii de drept, politică, armată, finanțe, învățământ, etc. *Monitorul Oficial*. Adevărata comoară lexicală nu se află însă în nici un fel de scrieri, ci ea zace în limba vorbită de popor. Un dicționar al limbii române va putea deci numai atuncea să se apropie de desăvârșire, când va cuprinde și acest material, cules prin chestionare trimise în toate părțile locuite de Români.

Dar ar trebui ani de zile pentru a se culege acest material nou. Afară de aceea, dacă pe de o parte mulțimea extraselor facilitează redactarea dicționarului, — căci dintr'o sută de exemple mai ușor se găsește cel caracte-

ristic și mai bine se pot preciza cele mai amănunțite schimbări semantice,— pe de altă parte ea îngreunează lucrarea, căci examinarea lor cere un timp material și o cheltueală de puteri înzecit mai mare.

Acest dicționar e însă așteptat de atâția ani, încât azi trebuie să ocolim tot ce ar putea întârzi apariția lui și i-ar îngreuna redactarea. Strădania noastră va fi deci deocamdată mai ales gruparea și rânduirea exemplor, așa ca pe viitor, la o a doua ediție, să se poată adăoga cu ușurință materialul nou, să se împlinescă lesne lipsurile și să se îndrepteze aproape de sine greșelile cari au trebuit să se nască din aceste lipsuri. Câteva mii de cuvinte și etimologii nouă, câteva zeci de mii de subînțelesuri mai precise și de citațiuni mai bine alese vor apropia ediția viitoare mai mult de idealul unui bun dicționar, — dar a ajunge acest ideal, a atinge desăvârșirea, nu va fi cu putință niciodată, căci limba unui popor e un aparat atât de uriaș și întretesut de atâtea subtilități, e supusă la atâtea transformări zilnice, încât nu o pot încăpea scoarțele câtorva volume scrise de mână omenească.

Această conștiință ne face să renunțăm mai ușor la completarea materialului care ni s'a pus la dispoziție și să nu adăogăm decât ceea ce ni se pare absolut necesar, luând încolo de bază extrasele, de multe ori neegale ca valoare și exactitate, pe cari a le fi adunat rămâne, în cea mai mare parte, meritul d-lui A. Philippide și al colaboratorilor săi.

ALEGEREA MATERIALULUI.

Dacă acest dicționar s'ar scrie numai pentru filologi, ar trebui să înregistreze tot materialul adunat. Din punct de vedere lingvistic, orice cuvânt întrebuițat odată în scris sau în vorbire e de însemnătate; une-ori o formă sporadică, o formațiune efemeră, poate prezenta pentru lingvist mai mult interes decât cele mai uzuale cuvinte. Pe de altă parte, cu cât se vor da mai multe citațiuni pentru fiecare cuvânt, cu atât cercetările asupra lui vor putea fi mai întemeiate. Dar scopul dicționarului acestuia nu este și nu poate fi atât de unilateral; el nu se adresează numai acelor puțini cari se ocupă în mod științific de limba română, ci tuturor acelor care se interesează de ea, din orice punct de vedere. Iar ceea ce pentru cei dintâi poate fi de folos, e adesea stricăcios pentru cei din urmă. Filologul are critica necesară pentru a deosebi momentele esențiale de cele accesorii, el e obișnuit cu cercetări metodice, ochiul său este destul de ager ca să distingă cuvintele elementare de cele ce n'au avut niciodată sorți de a se încetățeni în limbă, să observe greșelile lexicografice și să-și scoată din sute de citațiuni pe cele ce sunt caracteristice. Dar publicul mare, căruia mai ales i se dă acest dicționar, nu va ști să spicuească dintr'un material prea vast, se va pierde în amănunte, fără să deosebească părțile esențiale, și cu drept cuvânt poate cere ca lucrarea de selecțiune să nu fie lăsată în sarcina lui, ci să fie făcută de filologul care redactează dicționarul.

O alegere bine chibzuită din materialul vast care-mi stă la dispoziție este deci una dintre grijile mele de căpetenie. Am redus numărul citațiilor la minimul posibil și, în loc să umblu după cuvinte rare, am căutat, cu rizicul de a nu fi complet, să omit toate acele vorbe, cari mi se păreau că se potrivesc mai bine într'o colecție de curiozități decât în dicționarul limbii române. Numai astfel se poate micșora volumul dicționarului și grăbi terminarea lui. Pentru ca să se vadă însă, că în acțiunea mea de spicuire n'am fost condus de considerațiuni neștiințifice, cum e o clasare subiectivă-estetică a cuvintelor în «frumoase» și «urite», nici de tendențe patriotice cari nu admit cuvinte de origine neromană, mă simt dator a arăta unele dintre principiile pe cari le-am urmat.

CRITICA DICȚIONARELOR.

Cel ce scrie azi un dicționar trebuie să ia de bază dicționarele existente. Din nefericire lucrul acesta se face adesea cu prea puțină critică, mai cu seamă când autorii de dicționare nu urmăresc decât scopuri mercantile. Ei introduc unele inovațiuni, mai mult formale, scurtează sau completează vreunul din dicționarele mai vechi, știind că vor primi dela editor bani grei pentru această muncă ușoară. Controlul le lipsește, căci nimenea nu cunoaște tot tezaurul lexical al limbii sale, ca să știe dacă cutare cuvânt înșirat în dicționare există sau nu în limbă, de fapt, și dacă traducerea care i se dă este sau nu cea adevărată. Pretutindenii, nu numai la noi, dicționarele se copiază unele pe altele, — atât doar că noi am mai avut nenorocul ca cei mai mulți autori de dicționare să fie streini, să nu cunoască bine limba noastră, așa încât, în loc să recunoască greșelile predecesorilor, de multe ori le-au înmulțit numărul cu greșeli de ale lor.

Dacă ținem seamă de acest fapt, trebuie să recunoaștem, că un cuvânt suspect, pe care îl întâlnim în *toate* dicționarele, tot suspect rămâne, căci el a trecut din cel mai vechiu în toate celelalte, până la cel mai nou. Astfel se repetă une-ori simple greșeli de tipar, ca *ancre boueuse* pentru *ancre toueuse* în dicționarele franceze, sau mistificațiuni dintre cele mai curioase, precum e cazul faimosului *acudia* în dicționarele spaniole, relevat de d-l Cuervo (*Romania*, XXIX, 574—578). În istoria Indiei a lui Antonio Herrera se găsește următoarea descriere a insectei cocuyo: «*Tomabanle de noche con tizones porque acudia á la lumbré, y llamandole por su nombre, acudia, y es tan torpe que en cayendo non se podia levantar*», pe românește: «se prinde noaptea cu tăciuni, căci se apropie de lumină și dacă îl chemi pe nume, vine; și e atât de leneș, încât, dacă a căzut, nu se mai poate ridică». Francezul N. de la Coste, traducând pe Herrera în franțuzește (Paris, 1659 — 1671) a înțeles greșit cuvântul *acudia*, care e verb și însemnează «aleargă, vine, se apropie», și a tradus textul spaniol astfel: «aceste animale de noapte se prind cu tăciuni, căci ele vin și sboară în jurul focului;

și pe nume li se spune *acudia*, sânt atât de leneșe... etc.». De aici a pornit odiseea cuvântului *acudia* prin dicționare și vedem cum lexicografii se copiază unii pe alții și cum, pentru ca să pară totuși originali, fac unele schimbări cari, bine înțeles, sunt toate în detrimentul adevărului. Astfel, în dicționarul lui Furetière (La Haye și Rotterdam, 1690), *acudia* se definește astfel: «E un animal din India occidentală, de forma unui melc, mai mic decât o vrabie, cu ajutorul căruia vezi noaptea destul de bine ca să poți scrie și țese și ca să poți îndeplini și alte lucruri nocturne. Are două stele aproape de ochi și alte două subsuoară. Dacă-ți freci mânilor sau fața cu lichidul ce-l secretează aceste stele, cât timp lichidul nu se uscă, faci impresia că arzi. Indienii îl întrebunțează la luminat, căci, înainte de venirea Spaniolilor, ei nu cunoșteau lumânările de seau, nici pe cele de ceară (Herrera)». În alte dicționare găsim numele insectei sub forma masculină *acudio* și patria ei mutată în America (D. Nemesio Fernández Cuesta, Madrid, 1878) și alte minunății.

Dar și în dicționarele românești găsim astfel de exemple. Voiu cită cazul cuvântului *rână*. Iată câteva citațiuni, din cari i se poate preciza înțelesul:

Dar într'însul [în caic] cine-mi șade,
Când *pe-o rână*, când pe-o coastă,
În covoare verzi culcați
Și de arme încărcăți ?

G. Dem. Teodorescu : Poezii populare, 550.

Țăranul român nu mănâncă niciodată culcat, sau *într'o rână*, ci în capul oaselor.
A. Vlahuță : Dan, 89.

Acolo se lăsară jos : arendașul *într'o rână*, boierul lungit cu fața în sus.
C. Sandu-Aldea : Sămănătorul, IV, 910.

Unii își așezară coasele pe crăci, alții le rezimară de trunchiuri, apoi se lungiră pe jos, care *'ntr'o rână...*, care pe jos.

T. Cercel : Sămănătorul, III, 443.

(*Șed, stau, zac*) *într'o rână* stă deci în opoziție cu: „în coate, în capul oaselor, pe foale, pe spate» etc., și însemnează totdeauna «pozițiunea pe o latură a trupului, cu capul răzimat în cot.» Cuvântul e prea cunoscut celor mai mulți dintre noi (în Mold. se găsește și forma *râlă*), ca să fie de lipsă a mai aduce și alte exemple. Nu tot atât de bine îl cunoșteă Cihac, care nu eră Român și care, găsindu-l în Anton Pann (Povestea vorbeii, I, 154) în fraza: «*îl găsi culcat pe-o rână*», n'a știut cum să-l traducă. Știm că Cihac eră preocupat la alcătuirea dicționarului său înainte de toate de partea etimologică. Astfel se explică de ce, aducându-și aminte de cuvântul paleo-slav *runo*, «toison, peau de mouton avec la laine», nu mai stătù la îndoială că și românescul *rână* însemnează «peau de mouton avec la laine, pelisse de mouton» și-l derivă din cuvântul slav. De fapt *rână* e de origine latină, ceea ce cred că am dovedit în «Convorbiri literare» XXXVIII, 455 sqq; iar în fraza scoasă din Pann nu e vorba de nici un cojoc.

După Cihac veniră alți doi streini, d-l Șăineanu, care traduse pe *rână* cu «Schaffell mit der Wolle», și d-l Alexi, care dă poetica traducere «Fliess», — poate și alții pe cari nu i-am mai controlat. E interesant însă cum vrea să iasă din încurcătură d-l Șăineanu, care, pe de o parte nu cutează să nu jure pe vorbele lui Cihac, iar pe de altă parte cunoaște sensul adevărat al lui *rână*. *Zac într'o rână* poate însemna, în anumite împrejurări, «trândăvesc», adecă nemțește: «ich liege auf der faulen Haut» sau «ich liege auf der Bärenhaut». Această locuțiune germană i-a dat d-lui Șăineanu soluțiunea și el admite, după Cihac, că *rână* derivă din slavul *runo* și că înseamnă «piele de oaie, cojoc», crezând însă că în *zac într'o rână* s'a întâmplat aceeași trecere de sens ca în germanul «ich liege auf der Bärenhaut», fiind natural ca vechii Germani să-și aștearnă subț ei «o piele de urs», când voiau să trândăvească, iar vechilor Români să le fi fost mai la îndemână «cojocul de berbece».

Vedem din acest exemplu, cu câtă precauțiune trebuiesc întrebuințate dicționarele și că este bine a-ți da seama și despre felul cum au fost lucrate cele mai multe dintre ele. Astfel vom avea cea mai mare încredere în Lexiconul de Buda, care, fiind cel d'întăiu dicționar român, n'a putut primi greșeli de ale predecesorilor, dar nu vom uita că autorii lui, în tendența lor de latinizare, au făurit unele cuvinte fără drept de existență; vom considera că Barcianu avea cunoștințe temeinice pe terenul științelor naturale și vom pune mai mult preț pe numirile de flori cari se găsesc în dicționarul acestuia decât în altele. Ceea ce azi e necunoscut din Lexiconul de Buda poate să fi dispărut din graiu de 80 de ani încoace, așa încât vom primi verbul *aculmă*, citat numai acolo, care face impresie cu totul românească, vom fi însă mai rezervați față de verbul *acurge*, pe care nu-l mai întâlnim aiurea și care poate fi făurit după latinescul *accurrere*; o numire de plantă ca *abagiubă*, care se găsește mai întăiu la Barcianu, o vom considera ca un provincialism din jurul Sibiului, dar când găsim la d-l Damé o formă ca *abțință* în loc de *abstinență* ne vom sfi s'o primim. Tocmai în această privință se cere o critică severă. Autorii dicționarelor, chiar dacă facem abstracție de Laurianu și Massimu, de Costinescu și alții, cari voiau cu tot dinadinsul să introducă în limba comună cuvinte făurite de dânșii—sunt foarte des ispitiți să creeze ei înșiși cuvinte după modele existente. Nu este într'adevăr nimic mai natural decât a traduce într'un dicționar german-român pe «Nadelfabrikant» prin *acar*, format din elementele *ac* și sufixul *ar*, întocmai ca *blănar*, *argintar*, *căldărar*, etc. Dar, cât timp nu există în România fabrici de ace, e foarte puțin probabil ca vreun alt Român, decât autorii de dicționare, să ajungă în situațiunea de a întrebuința pe *acar* cu acest sens. Deși *abțință*, *acar*, se găsesc aproape în toate dicționarele, noi nu le vom înregistra, cât timp nu le putem documenta prin vreo citațiune. Materialul de care dispunem e destul de bogat, așa încât numai rare-ori se întâmplă ca

un cuvânt cu adevărat românesc să nu se găsească la nici unul din scriitorii extrași.

Între dicționarele române se află unele lucrate cu multă pricepere. De câte ori am găsit în acestea vreun exemplu mai potrivit decât cele cuprinse în extrase, le-am primit, indicând izvorul, când opera citată nu se cuprinde în «bibliografie». Tot astfel am primit acele explicări ale predecesorilor, cari mi s'au părut bune, socotind că autorul unui dicționar nu trebuie să aibă tendința de a fi original, chiar și atunci când o compilație poate fi mai de folos pentru cetitor.

CRITICA MATERIALULUI.

Materialul lexical cuprins în dicționarele apărute până acuma, la care se adaugă multe cuvinte necunoscute acestora, culese din limba veche și nouă, literară și dialectală, constituie un material vast, care, după cele spuse mai sus, nu poate încăpea întreg în Dicționar, ci trebuie supus unei spicuiți cu atât mai riguroase, cu cât suntem grăbiți a vedea cât mai curând opera aceasta terminată. Care e norma de care vom fi conduși în spicuirea materialului, care e criteriul după care se poate spune lămurit: acest cuvânt trebuie primit, acela nu? Un astfel de criteriu nu există. Dacă dicționarul care mi-a slujit în cea mai mare parte de model: *Dictionnaire général de la langue française*, par A. Hatzfeld, A. Darmesteter et A. Thomas (Paris, Delagrave) admite că: «L'usage est ici le suprême arbitre; c'est lui qui donne la vie aux mots de formation nouvelle, qui la retire à ceux qui tombent en désuétude, qui parfois rajeunit des mots viellis et surannés» (Introduction, p. IX), — acest principiu, foarte elastic, se poate aplica la alcătuirea unui dicționar al limbii franceze, e însă șubred cu privire la limba română. Noi nu avem o literatură veche ca cea franceză, nu putem număra sute de stilști desăvârșiți și un public cetitor cari să-și dea silința de a vorbi ca ei, nouă ne-au lipsit aproape toate condițiile cari au făcut la poporul francez să se hotărască un uz al limbii. Sântem încă într'o stare de tranziție. Dacă uzul limbii a îngropat pentru totdeauna multe cuvinte literare de origină slavă, grecească și turcească ale literaturii mai vechi și s'a pronunțat în potrive școalei latiniste, limba noastră literară de azi, care urmează tradiția veche și se îmbogățește din comoara neseacă a graiului popular, încă nu a ajuns să cumpănească influența galomanilor și mai ales a presei rău scrise, care nu formează numai opinia, ci și limba de toate zilele ale publicului mare. Dacă am căutat dară să fixăm în dicționar limba uzuală de azi cu toate podoabele ei streine, am face o carte care peste puțini ani, după ce limba literară se va întări și va prinde rădăcini tot mai adânci, nu ar mai corespunde realității, ci ar avea numai o valoare istorică, ar fi o piesă de muzeu.

Dacă deci pe de o parte programul acestui dicționar este mai limitat decât

cel al limbii franceze, neadmițând toate cuvintele cari sunt astăzi în uz, pe de altă parte el este mai larg, căci noi vom da și cuvinte vechi, ieșite din limba comună și vorbe dialectale, neintrate încă în ea. Multe din aceste cuvinte vechi s'au uitat, numai pentru că nu sunt cunoscute, pentru că nu se citesc îndeajuns scrierile strămoșilor noștri, și ele pot fi împrăștiate cu folos, recucerindu-li-se locul uzurpat de venetici; iar între cele dialectale se vor găsi sute de cuvinte, cari merită a fi întrebuințate de toți Românii și cu cari literații vor putea lega o prietenie strânsă.

Deși nu se poate stabili un criteriu sigur, care să hotărască dacă, după cele spuse, un cuvânt trebuie sau nu primit în Dicționar, totuși se poate arăta prin câteva exemple, ce fel de considerațiuni ne-au condus în spicuirea materialului.

CUVINTE POPULARE ȘI VECHI.

Cuvintelor populare am căutat a le da un loc cât mai nerestrâns, căci ele sunt adevăratele elemente ale dicționarului limbii române, în ele se oglindește geniul limbii noastre. Chiar când înțelesul acestor cuvinte nu se poate preciza din textul în care se găsesc — acesta este, bunăoară, cazul cuvântului *acie* — le-am primit, punând în loc de traducere și definiție un semn de întrebare și căutând a da o citațiune cât mai exactă. Când același cuvânt are în deosebite dialecte forme deosebite, și deosebirile acestea nu se reduc numai la o pronunțare generală dialectală, cum ar fi bunăoară *chicior*, *ghine* în loc de *picior*, *bine*, ele se vor indica totdeauna, căci examinarea lor ne dă puțința de a trage une-ori concluziuni foarte importante asupra etimologiei (cfr. cuvântul *adià*) și asupra istoriei limbii noastre. Am căutat însă totdeauna să dăm formei generalizate în literatură, când uzul nu eră șovăitor, locul de frunte, iar celeilalte un loc secundar. Astfel uzul limbii încă nu a ales între *acum* și *acù* (deosebite ca etimologie, dar cu același sens), nici între *aciuà* și *aciolà* sau între *coborî* și *pogorî* (sinonime de aceeași origine), nici între *acău* și *acov* (cari sunt același cuvânt, împrumutat odată dela Unguri și altă dată dela Sârbi), așa încât fiecare dintre ele a trebuit să fie privit în parte. Dar când în Banat se spune *aclò* în loc de *acolo*, sau în Sălagiu *abor* în loc de *obor*, am vorbit de amândouă formele la locul care se ocupă de cea literară. Același sistem a fost urmat și când un cuvânt are în diferite provincii diferite înțelesuri, bunăoară la *poamă*, cu înțelesul moldovean de «strugure», etc.

Firește, nici fiecare cuvânt întrebuințat de popor nu poate intra în acest dicționar. Astfel, dacă într'o glumă despre Țigani găsim cuvântul *acanà*, luat deadreptul din limba țigănească, nu-l putem considera ca un element al limbii române. Nu vom înregistra nici pe *Abaroca*, pentru că în «Nașterea la Români» de d-l Marian cetim între credințele populare: «Acel duh necurat a răspuns că are 19 nume, precum: Aripa-Satanei, Abaroca, Ogarda, Nesuca, Muha, Aspra, etc.», vom lăsa la o parte și acele provincialisme cunoscute

numai în ținuturi restrânse, mai ales la hotarele cătră alte neamuri, și vom trece și peste acele împrumuturi efemere pe cari poporul le face din limba clasei culte, fără a le da însă dreptul de cetățenie.

Astfel d-l Weigand (Jahresbericht III, 313) notează între cuvintele dialectale din Banat pe *ainmoct*, *bachendl*. Nu ne îndoim că le va fi auzit rostite de vreun țăran din Banat, care a mâncat și prin birturi nemțești, dar dela a le auzi odată până la a le considera de elemente lexicale ale dialectului bănățean e încă mult. E aproape de sine înțeles că, dacă primim în acest dicționar cuvinte dialectale, vorbite și înțelese de Românii unei regiuni întregi, nu le putem primi pe cele individuale și vom refuză pe *ainmoct* și pe *bachendel*, ca și pe *afiștat* (în loc de «atestat», prin contaminare cu «afiș»), pe care-l găsim în gura unui țăran în «Amintirile» lui Creangă (pag. 109).

Ar fi de dorit ca un dicționar, care primește pe lângă cuvinte literare și cunoscute de toți Românii și de cele dialectale, să le distingă prin vreun semn convențional. A trebuit să renunțăm însă la această distincție, ori cât ar fi fost ea de binevenită cetitorului, pentru două motive: La scriitorii moderni se vede azi o tendință puternică de a împrăști limba literară cu vorbe dialectale, care trec repede dela un scriitor la altul și dela ei la cetitori. Astfel ceea ce azi e dialectal, mâne poate fi literar. Afară de aceea dialectele noastre sunt atât de puțin studiate, mai ales cu privire la tezaurul lexical, încât nu e cu putință a spune care e extensiunea geografică a singuraticelor cuvinte. Tot ce am putut face a fost ca, de câte ori un cuvânt dialectal a fost primit și în literatură, să arătăm aceasta prin vreun exemplu; cetitorul, cunoscând originea scriitorilor, va putea face din citațiuni deducții asupra extensiunii cuvintelor, cel puțin în mod aproximativ.

Cevă mai puțin primitori am fost față cu cuvintele vechi, ne mai întrebuițate astăzi. Le-am primit, în general, numai atunci când ele erau într'adevăr înțelese și întrebuițate pe atunci, de popor sau de cărturari, iar dintre neologismele scriitorilor vechi am admis numai pe acelea cari au pătruns din scrierile lor în limba uzuală. Adese-ori a fost nevoie de o critică filologică, spre a distinge ce eră într'adevăr odinioară un element al limbii române și ce nu eră.

Ca un *ἀπαξ λεγόμενον* găsim în Psaltirea Scheiană 113/25 cuvântul *deștind* pentru «deșting», iar într'un glosar slavo-român din sec. XVII de două ori cuvântul *accept* pentru «aștept». Cel dintâiu corespunde, sunet de sunet, latinescului *descendo*, cel de al doilea lui *accepto*. Cu toate acestea numai cel dintâiu ni s'a părut că poate intra în Dicționar. Iată de ce. Forma *deșting*, cu înțelesul latinescului *descendo*, întrebuițată astăzi, nu poate fi originală. Trecerea finalului *d* în *g* nu se poate explica după regulile fonologiei noastre, ci este datorită aceleiași analogii care a prefăcut și pe *ucid*, *purced*, în *ucig*, *purceg*. Deoarece participiului *intins* îi corespunde prezentul *intind* și *inting*, lui *incins* prezentul *incind* și *incing*, s'a format și din participiile *deștins*, *ucis*, *purces* un prezent analog *deșting*, *ucig*, *purceg*. Dar aceste forme analogice trebuie să fie relativ recente, deoarece ele

nu sunt cunoscute dialectelor de miazăzi și apus; în vechime nu puteau exista decât prezentele regulate *deștind*, *ucid*, *purced*. Aceste considerațiuni ne silesc să vedem în forma *deștind*, păstrată în unul dintre cele mai vechi texte românești, în Psaltirea Scheiană, o rămășiță prețioasă a unui cuvânt care a existat de bună seamă odinioară în limba strămoșilor noștri. De aceea îl vom primi fără rezervă în dicționar.

La alt rezultat ne va duce examinarea filologică a cuvântului *accept* și avem motive puternice să credem că el n'a existat niciodată în limba română. Iată-le: 1) Latinescul *accepto* nu s'a păstrat în nici o limbă romanică, ca vorbă populară, iar noi l-am înlocuit din vechime prin *excepto*, care a dat *aștept*, acesta foarte răspândit în toate timpurile și în toate dialectele. 2) E foarte neprobabil ca acest cuvânt, dacă ar fi existat vreodată, să nu ni se păstreze decât într'un singur text, relativ recent. 3) În amândouă locurile el traduce pe slavul *чашо* și e mai mult ca verosimil că *чашо* datorește pe al său *ч* cuvântului slav, deci că avem a face cu o greșală de scriere. Aceste considerațiuni ne îndeamnă să trecem cu conștiința curată peste el. Filologii îl vor găsi în glosarele edițiilor speciale; ceilalți ar putea fi induși în eroare, dacă l-am primi în dicționar, unde nu putem tipări și toate îndoielile noastre.

De multe ori scriitorii noștri vechi, traducând din limbi streine, nu găseau cuvinte românești, ca să redea idea exprimată în original, și erau nevoiți să creeze ei vorbe. Astfel, precum Slavii au format un *blago-sloviti* (= *benedicere*), tot așa l-au tradus Românii prin *bine-cuvântă*. Deși felul acesta de compozițiune e strein limbii noastre, cuvântul a prins rădăcini și s'a încetățenit în graiul tuturor.

A voastră-i jalea cea mai mare,
A voastră-i truda cea mai sfântă,
Stăpânul vitreg vă lovește,
Dar cerul *bine* vă *cuvântă*

zice poetul Goga (Poezii, 8) în versurile adresate plugarilor obidiți.

Dar nu toate aceste cuvinte literare vechi au pătruns în limba comună. Astfel Mitropolitul Dosofteiu (Viața svinților ^{51/33}, ^{19/29}, ^{246^b/14} etc.), negăsind un cuvânt românesc pentru «spectacol», formează din paleo-slavul *pozorište* (*pozoră* = «privire») de-a dreptul *priviriște*, sau nu-și dă seama că slavul *tima* nu însemnează numai «întunec», ci și «mulțime mare», și împrumută lui *întunec* și înțelesul din urmă. Vom notă și aceste cuvinte, căci, deși nu au fost niciodată uzuale, ele sunt documente interesante pentru dezvoltarea limbii noastre literare.

Când însă același Dosofteiu (Psaltire, ps. 26), fără să-și bată mult capul, formează de-a dreptul din grecescul *ἀποσκοραχίζω* un *aposcorachință*, ca să rimeze cu «socotință», când Zilot (Cron. 45), urmând modei aduse de Fanarioți, introduce de-a dreptul din grecește (*ἀκαταστασία*) un cuvânt ca *acatastasie*, sau când un scriitor ca Stolnicul Dumitrache (Istoria, 370), care și-a împe

strițat limba de streinisme, în loc de a zice «nebun», dă preferență turcescului *abdal*, nu vom îngreună dicționarul cu acest balast de cuvinte, cari n'au fost niciodată românești.

NEOLOGISMELE.

Nu orișicine are darul, când vorbește, să afle cea mai fericită expresie pentru gândul său și, când scrie, să-și îmbrace idea în cuvintele cele mai expresive. De multe ori ne lipsesc chiar terminii cei mai simpli și lipsa lor căutăm s'o acoperim cu împrumuturi. Mai ales omul cult, care cunoaște mai multe limbi, când nu-și aduce îndată aminte de cuvântul românesc, e ademenit să-l înlocuească, în graba căutării după expresia cea mai fericită, cu un cuvânt echivalent strein. Cu cât cineva va ține mai puțin la limba sa și cu cât își va da mai puțină osteneală să vorbească bine, cu atât o va face mai des. Dar cel care, venind din Paris, va spune în București, că «la gară a fost o *busculadă* mare», neaducându-și aminte de vorba românească *îmbulzeală* — sau afectând a o fi uitat — nu îmbogățește întru nimic tezaurul lexical al limbii sale.

Dar de multe ori e nevoit să ceară ajutor strein chiar și acela care își dă cea mai mare silință să vorbească cu adevărat românește. Și nu mă gândesc la terminii tehnici, pe cari suntem siliți să-i primim, pe zi ce merge, în număr tot mai mare din limbi streine, căci știința e cosmopolită și Românul, în momentul când face matematică sau chimie, e mai înrudit sufletește cu dascălul său francez, decât cu tatăl său dela țară. De multe ori nu găsim în limba noastră nici chiar expresii pentru cele mai uzuale noțiuni. De pildă, cuvântul *noțiune* lipsește în limba populară, deși el e mai mult decât un termen tehnic al filozofiei, e o valoare cu care omul cult operează zilnic. Dar chiar și pentru cuvinte ca *formă*, *a formă*, *coloare*, etc., ne lipsesc terminii în graiul poporului. Une-ori se poate să înlocuim pe *formă* prin *înfățișare* sau *făptură*, pe *a formă* prin *a alcătui*, *a întruchipă*, *a înjgheba*, *a plăzmu*, iar pe *coloare* prin *văpseă* sau prin *față*, — dar aceasta nu-i totdeauna cu putință, căci noi lucrăm cu nuanțe mai fine decât țăranul și avem nevoie de cuvinte mai expresive. *Văpseă* e echivalent cu *coloare* numai când cuvântul se ia în înțelesul material, deci: *cade coloarea de pe zid* sau *cade vâpseaua de pe zid*. În înțelesul abstract însă, de exemplu în: *coloarea părului oamenilor bătrâni e albă*, nu se mai poate înlocui prin *văpseă*. Țăranul zice în cazul acesta *față*, și tot astfel zice: *fața lui e roșie*, *fața lacului e verde*. Cărturarul însă are une-ori nevoie de analiză și va trebui să zică *coloarea feții lui e roșie*, *coloarea feții lacului e verde*, făcând deosebire între «visage», «surface» și «couleur». Numai în fraze ca: *hoțul, prins, schimbă de frică fețe*, va putea adopta și omul cult expresia populară, fără să se teamă că va fi echivoc.

Din cele precedente rezultă că un cuvânt ca *busculadă* nu are loc în dicționarul limbii române, că *noțiune*, *formă*, *a formă*, *coloare* trebuie însă

primite. Vom primi deci — și în acest sens a vorbit și Înaltul fundator al acestei lucrări — dintre neologisme numai pe acelea cari exprimă o idee sau nuanța unei idei, pentru care limba noastră nu are un termen neechivoc, le vom înlătură pe celelalte. Criteriul cel mai sigur e de cele mai multe ori dat de scrierile autorilor noștri mari: Când un neologism e adoptat de ei, îl vom primi și noi, căci faptul că-l găsim la ei însemnează că s'a simțit lipsa lui în limba românească.

Dar ceea ce se potrivește în teorie, nu se potrivește une-ori în practică.

E evident, că limba științifică a fost nevoită să lase cea mai liberă intrare neologismelor. Aproape toată știința la noi e adusă din streini, cuprinde noțiuni în cea mai mare parte streine gândirii românești, deci și cuvinte cari n'au echivalente în limba noastră. În asemenea împrejurări neologismele trebuie primite fără rezervă, căci ele completează limba. Am putea totuși să ne întrebăm, în ce măsură încap acești termeni în dicționarul nostru, care nu vrea să fie o enciclopedie, ci înainte de toate Dicționarul limbii literare și comune. Stabilirea unei granițe e cât se poate de grea, precum se vede din următorul exemplu: O invenție a anilor din urmă este și *telefonul* și *odolul*, așa încât introducerea acestor două obiecte nouă la Români a avut drept urmare și introducerea numirilor lor în limbă. Dacă am voi să fim consecvenți principiului exprimat mai sus, ar trebui să le primim pe amândouă. Ce față ar face însă cuvântul *odol* în Dicționarul Academiei Române? Grijă noastră nu trebuie deci să fie de a fi numai consecvenți, ci de a fi de folos, și vom pune mai mult preț pe bunul simț, decât pe aceea că avem sau nu motive indiscutabile ca să justificăm alegerea noastră.

S'a făcut însă și se face și azi mare abuz cu introducerea terminilor științifici, căci învățații noștri de cele mai multe ori nu și-au dat osteneala să cerceteze mai întâiu, dacă vorba streină e într'adevăr necesară sau nu. Când avem cuvinte românești ca *picior* sau *boală* și auzim totuși pe profesorii de medicină vorbind de *gambe* și de *maladii*, nu le putem da dreptate și vom închide ușile acestor termeni, pentru același cuvânt pentru care nu am primit pe *aposciorachintă* sau pe *busculadă*. Dar și aici se impune o limită, pe care, după dorința Comisiunii Dicționarului, trebuie să o concep mai largă decât aș fi fost aplecat eu personal, și să primesc chiar și cuvinte ca *a sezișă* (*sezișă*), care într'o scriere literară ne-ar părea monstruoase, cari sunt însă termeni de toate zilele în gura advocaților români. Codul nostru e în cea mai mare parte tradus după cel franțuzesc, fără nici o grijă pentru terminii noștri vechi; cu vremea terminii neologi juridici s'au încetățenit, și nu numai că se spune *a acționă* pentru «a da în judecată» sau *a acuză* pentru «a pări», ci unii din ei au trecut chiar hotarul de termeni tehnici și au devenit cuvinte ale limbii uzuale, așa încât *a acuză* se aude chiar și pentru «a învinovăți, a învinui» (când nu e vorba de tribunal și judecători).

Mai multă grijă decât învățații au avut pentru puritatea limbii române literații noștri. În scrierile critice și politice și în discursuri au intrat mai

multe neologisme decât în proza literară și în aceasta mai multe decât în poezie. Scrierile autorilor noștri recunoscuți ne pot da măsura, precum am spus mai sus, după care putem sau nu primi un neologism în dicționar. Dar acest principiu nu poate fi considerat totdeauna ca o normă. De multe ori întâmplarea a voit ca în operele acestor autori să nu se găsească astfel de cuvinte, pe cari ei de bună seamă le-ar fi întrebuințat. Astfel, în materialul bogat cules de d-l A. Philippide nu găsim atestat prin nici o citațiune cuvântul *abonà*, deși nu există un echivalent românesc cari să exprime aceeași idee. Derivatul *abonament* ni s'a păstrat din întâmplare într'o scriere de C. Negruzzi. Pe de altă parte, găsim la unul dintre poeții noștri care s'au ferit mai mult de neologisme, la d-l Coșbuc, următoarele versuri: «Mantaua cea grea de podoabe și de aur și haina cea cu nflorite figuri, tivită cu galben *acantus*» (Eneida, 26). Cuvântul *acantus* e luat de-a dreptul din originalul latin și așezat în versul românesc. Faptul că acest lucru a fost făcut de poetul Coșbuc nu ne îndreptățește a-l primi în dicționar (1). Cât de nepotrivit ar fi bunăoară a înregistra toate cuvintele schimonosite din comedile d-lui Caragiale, pe motivul că ele se găsesc în cartea unuia dintre cei mai însemnați scriitori ai noștri! Știm cu câtă înverșunare a luptat Alecsandri, ca să alunge pe *onoare* și să-l înlocuească prin *onor*; știm și că Bolintineanu, apucat de curentul italianizator, a introdus în poezia română cuvinte ca *bellă*, etc. Dar și *onor* și *bellă* au fost tot atât de puțin primite de limba românească ca și *aberăciunile* latinistilor, ca și *absorviruesc* (= *absolv*) al lui Țichindeal sau *acompaniaman* (= *acompaniament*) al unui alt scriitor (Gorjan) dela începutul veacului trecut. Toate aceste cuvinte pot fi considerate ca niște încercări nereușite de încetățenire de streini și noi vom urma de astădată uzul, care a refuzat a le primi, indiferent de numele autorului care le eră protector. Dacă acești autori ar trăi azi, poate le-ar osândi chiar ei, precum d-l Hasdeu, care în «Istoria Critică» (pag. 28) scrie încă *accēntat*, azi nu mai întrebuințează decât *accentuat*. Prin direcția sănătoasă a literaturii de azi se îngroapă tot mai multe neologisme de prisos. Astfel I. Ghica scriă încă: «Se află cu totul *abandonată*». (Scrisori, 134). Astăzi un Caragiale pune cuvintele: «*Abandonându-mă* curajul de a intra într'o stradă fără lampe gazoase, m'am întors îndărăt» în gura lui Rică Venturianu (Teatru, II, 47) (2).

De asemenea nu am primit în dicționar, decât doară acolo unde se putea vorbi de ele între paranteze, nici acele neologisme dialectale întrebuințate și pricepute numai în Ardeal sau Bucovina, precum: *ablegat* (=deputat

(1) Instructiv în această privință e următorul caz. În specimenul d-lui Philippide, în care a fost trecut tot materialul lexical cules în fișe, se găsește cuvântul *abimat*. D-l Maioreșcu, ca membru al comisunii, a protestat împotriva primirii lui în dicționar. Spre marea sa mirare vede însă că citațiunea e făcută după «Discursurile parlamentare» ale d-sale. Examinând însă citațiunea mai cu băgare de seamă, vedem că acest cuvânt nu este al d-sale, ci e citat între ghilemele dintr'o telegramă tradusă din franțuzește, în care «*abimé*» are o deosebită importanță. Acest exemplu arată cu câtă grijă trebuiesc făcute citațiunile.

(2) S'a dat însă *terminul tehnic comercial*: *abandon*.

în parlament) *acuză, anză, concede, plane, sistă* etc., cari sunt pe calea cea mai bună de a dispărea din graiu. Am primit pe *abdica*, căci e un neologism care nu se poate înlocui prin nici un cuvânt românesc și e cunoscut de toți cărturarii din România, am refuzat însă pe *abzice*, corespondentul lui ardelean și bucovinean, care la aparență are o înfățișare mai românească, de fapt însă e traducerea germanului «absagen», precum cele mai multe dintre aceste «ardelenisme» sunt latinisme primite dela Nemți și Unguri. Acei dintre Ardeleni și Bucovineni cari își dau silința să scape de ele, le vor ști prin faptul că nu le vor găsi în acest dicționar.

Dacă n'am primit însă «ardelenismul» *controlă*, ci numai forma *control*, acceptată în România, a trebuit să înregistrăm pe *programă* alături de *program*, pe *abolitție* alături de *abolitiune*, întrebuițate de același autor (Ghica, Amintiri, 511 și Scrisori, 195), etc., căci uzul încă nu s'a pronunțat pentru nici una dintre aceste două forme. Mai mult decât atâta, a trebuit să primim, cel puțin între paranteze, chiar și astfel de cuvinte cari n'au nici o îndreptățire, dar cari au devenit atât de uzuale, încât le găsim până și în publicațiunile Academiei Române. Astfel, pe lângă *abundant* (din latinește) și *abondant* (din franțuzește) se întrebuițează și forma *abondent* printr'o reconstrucțiune greșită din franțuzescul «abondant» (cfr. *dantelă*, însă *dentist*, din fran. «dentelle», «dentiste»), ba chiar și *abudent*, în care o greșală explicabilă la un cuvânt luat din franțuzește e trecută și asupra unei forme împrumutate din latinește («abundans»). Tot astfel și *complect*, alături de forma corectă: *complet*.

În general, acest dicționar nu trebuie considerat ca un îndreptar al Academiei Române, prin care unele cuvinte se condamnă iar altele se aprobă. Nu avem acest drept. Numai timpul poate consacra sau îngropă o vorbă: limba nu se plăsmuește în Academii, ci se cristalizează din scrierile autorilor mari și din cuvântările și povestirile oamenilor cu darul vorbirii. Ceea ce poate face autorul unui dicționar de dimensiunile celui prezent, este de a recomanda numai în mod indirect unele îndreptări. Înaintea ochilor săi trece tot tezaurul limbii din toate vremile și din toate locurile, așa încât el ajunge să vadă comoara aceea care nu i-e dată nimănui s'o aibă. El poate deci să afle cum exprimă poporul român idea pe care cărturarul o spune cu vorbă streină. De câte ori mi-a fost cu putință să dau echivalentul românesc al neologismului, am făcut-o, și cu cât, înaintând în redactare, voiu cunoaște tot mai mult bogăția limbii românești, cu atât o voiu face tot mai des. În acest chip dicționarul acesta poate servi mai bine la stărpirea neologismelor nefolositoare și nu numai a celor literare, ci și a celor științifice. Medicii vor învăța cum numește poporul boalele, terminii geologici streini vor putea fi înlocuiți cu termini românești, — chiar și mecanicul, care introduce bunăoară locomotiva cu numirile ei franțuzești, va putea înlocui o mare parte din acestea cu termini românești, căci multe din părțile locomotivei se găsesc și la carul țaranului nostru ș. a. m. d.

Cel ce își dă seama de greutățile împreunate cu o astfel de încercare, va înțelege cum trebuie să primească aceste echivalente românești. Un țaran are voie să spună, că fiul său e la «școala înaltă», un om cu carte va zice *universitate*; țaranul nu va face deosebire între valoarea estetică a cuvintelor *foale*, *burtă* sau *pântece*, între oameni culti *foale* și *burtă* trec de vulgare, iar învățatul s'a obișnuit să zică *abdomen*; un nuvelist va scrie mai bucuros «băgare de seamă» sau «luare aminte», într'o scriere filozofică va fi însă mai potrivit cuvântul *atențiune*; «înfrânat, cumpătat» nu pot redă niciodată întreagă noțiunea exprimată prin *abstinent*; în loc de *abil* putem spune totdeauna «îndemănatic», dar pe *accident* nu-l putem înlocui totdeauna prin «întâmplare», căci avem și *accidente de teren*. Une-ori cuvintele băștinașe au sens diferențiat în deosebite provincii, așa încât neologismul devine inevitabil pentru a se ocoli echivocități. Astfel, bunăoară, pentru *necesar* se zice în Muntenia «de nevoie», iar în Ardeal «de lipsă.» Pentru Ardelean *nevoie* are însă mai ales sensul de «pacoste» sau «epilepsie», pentru Muntean *lipsă* este fran. «absence» sau «manque», așa încât neologismul devine „*necesar*.” Alt caz. Poporul în Muntenia zice «nu e voie», în Ardeal «nu e iertat», pentru «nu e permis». Dar expresia munteană «n'am voie» o traduce Ardeleanul, pe nemțește: «ich habe keine Lust», iar cea ardeleană însemnează în Muntenia «es ist unverziehen.» Pentru a ocoli echivocitatea și a redă idea «es ist unerlaubt» se poate zice pretutindenea «nu e slobod.» Dar chiar această expresie, mai potrivită, n'a putut deveni literară și a fost ales neologismul *permis*. De cele mai multe ori cuvântul neologic nu se acopere pe deplin cu cel băștinaș; dar să nu uităm că noi, scriind și vorbind, nu avem să traducem cuvinte, ci să exprimăm idei, iar în acest sens «încordare» «prisos» poate înlocui pe *acuitate*, *abundantă* în exemplele citate după d-l Maiorescu (cfr. s. v.).

În sfârșit trebuie să mai observăm, că am cercat să reducem la valoarea adevărată nu numai însemnătatea neologismelor față de cuvintele băștinașe, prin aceea că le-am ilustrat prin mai puține citațiuni, ci și prin aceea că nu am dat toate derivatele lor posibile (d. e. *acomodabil*, *acomodament*, *acomodant*, *acomodație*, *acomodațiune*, *acomodator*, etc.), ci numai pe cele mai întrebuintate (*acomodă*, *acomodare*) și pe cele cari au putut fi ilustrate prin citațiuni (*acomodat*).

CITAȚIUNILE.

Am arătat mai sus, de ce credem că numărul citațiunilor trebuie redus pe cât se poate. Va trebui să spunem acuma, după ce fel de principiu s'a făcut spicuirea lor.

Ceea ce s'ar putea cere dela un dicționar care se ocupă de limba română de pretutindeni și din toate timpurile, este să arate extensiunea geografică și vechimea fiecărui cuvânt. Ori-cât ar fi aceasta de dorit, dicționarul Aca-

demiei n'o poate face, deocamdată cel puțin, decât în măsură foarte mică. Cauza este evidentă: lipsește materialul și lipsesc datele necesare. Ar fi trebuit să se trimeată chestionare pretutindeni și să se extragă cuvânt de cuvânt toate scrierile și documentele noastre vechi, pentru ca să se poată face acest lucru. După putință însă s'a ținut seamă și de această cerință. Un exemplu o va arăta. La cuvântul *abà* s'a spus, după comunicările culese de d-l Hasdeu, că într'o mare parte a Transilvaniei nu-i cunoscut, ci în locul lui se spune «pănură», iar în alte părți «dimie», totuși între citațiuni s'a dat și un exemplu din d-l Slavici, care, cel puțin în cele d'intâiu novele ale sale, scrie în limba vorbită prin jurul Aradului. Pentru ca să se vadă cât de vechiu e cuvântul, s'a dat cel mai vechiu exemplu găsit până acuma, din 1660, dintr'un document brașovean. Afară de aceea s'au mai dat încă două exemple, unul din Beldiman și altul dintr'un document moldovean dela 1761. Sunt acestea de prisos, când prin cele două citațiuni dintâiu s'a arătat, că vorba eră întrebuințată la 1660 și se mai întrebuințează și astăzi? De sigur că nu, căci amândouă citațiunile ne spun lucruri nouă. În documentul moldovean se arată că *abaua* se făcea și colorată și se arată prețul ei pe acele timpuri, iar din exemplul scos din Beldiman nu se vede numai că *abaua* are și sensul de «haină de abà», ci vedem din el și aceea că pluralul este: *abale*.

În acest sens s'a făcut alegerea exemplilor. Acolo unde am putut, am ținut seamă de extensiunea geografică și de vechimea cuvintelor, fără să o facem însă în dauna altor considerațiuni. Astfel prepoziția *pre*, înaintea acuzativelor cuvintelor cari însemnează ființe, se găsește numai în dialectul daco-român, deci e o inovațiune a acestuia. De fapt, textele cele mai vechi scriu încă *vădu tatălu, rogu domnulu*, etc. E deci important a se ști, când și în cari cazuri apare mai întâiu uzul de a pune prepoziția *pre* înaintea acuzativelor. Dar un adverb ca *acasă*, care se găsește și la Aromâni și la Istrieni și la Megleniți, chiar și la Italieni și la Spanioli, e atât de vechiu și atât de răspândit la noi, încât ar fi o muncă zadarnică de a căuta care e scrierea cea mai veche în care se găsește; mâne, descoperindu-se un document și mai vechiu, îl vom afla probabil acolo. În cazuri de acestea altceva ni s'a părut mai important: să ilustrăm prin mai multe exemple trecerile sensului. Astfel cuvântul (*mă*) *abat* însemnează în primul rând: «ies din calea apucată». Din acest sens s'a dezvoltat apoi acela de: «rămân, în treacăt, acolo unde am ieșit din calea apucată». Pentru ca să se vadă aceasta, am ales următorul exemplu, care ni s'a părut foarte expresiv: *Îi ieși înainte o muiere și-i zise «abate-te la mine (adică: «lasă calea apucată și vino la mine»), odihnește-te, nu te teme» . . . și s'au abătuț la dânsa în cort.* (adică: «s'a dūs la ea și a rămas în cortul ei»). Citațiunea e scoasă dintr'un calendar vechiu. Am preferit-o însă altor citațiuni din marii noștri autori, căci ni s'a părut mai caracteristică decât ele. În general am crezut că, dacă de regulă trebuie să alegem citațiunile din scriitori recunoscuți, în cazuri speciale ne putem abate dela acest principiu, căci de multe ori scriitorii de mai puțin talent găsesc

și ei expresii fericite. În același timp am căutat ca din citarea autorului să iasă și alte lucruri în evidență. Astfel bunăoară același verb *abat* se întrebuințează, de câtva timp încoace, sub influența francezului *abattre*, și într'un înțeles pe care nu-l aveă cuvântul românesc, anume: «a doborî» (în sens propriu și figurat). Atât Alecsandri, cât și Eminescu l-au scris. Cu toate că două citațiuni, din acești doi poeți, ar fi fost de ajuns ca să illustreze influența franceză asupra unor cuvinte vechi, am mai adăogat una din Ispirescu, căci ni s'a părut prețios a ști, că l-a adoptat chiar și acest autor, care scria o limbă populară. Mai ales cu privire la neologisme vom căuta prin citațiuni caracteristice să arătăm, întru cât ele au pătruns numai în scrierile științifice și în limba oratorică sau și în limba literară a prozatorilor și poezilor români. De asemenea ne vom sili să arătăm și întru cât cuvintele populare au pătruns în literatură și, deși vorbe ca *abă* (interjecțiune), *aciolă*, sunt pe deplin lămurite prin comunicările luate din «Etimologicul» d-lui Hasdeu, am ținut să mai cităm și exemplele din scrierile d-lor Caragiale și Delavrancea. În sfârșit a trebuit să ținem seamă și de partea gramaticală și ni s'a părut vrednic de însemnat faptul, că același C. Negruzzi conjugă odată *el abordează* (I, 273), și altădată *el aboardă* (I, 342), sau întrebuințează pluralele *accente* și *accenturi* (I, 347, 348) sau că, într'un vers frumos, d-l Coșbuc scrie *acápăr* (Aeneida, 27), în loc de obicînitul *acaparéz*.

Printr'o astfel de alegere am crezut că putem corespunde mai bine dorinței M. S. Regelui: «întocmirea Dicționarului să fie cât de întreagă, cu un număr de citațiuni bine alese, însă limitat, spre a nu se înnămoli lucrarea într'o prea mare întindere».

II. REDACTAREA.

LIMITELE EXTERNE ALE DICȚIONARULUI.

Înainte de a se începe redactarea unui dicționar, este necesar a se ști până unde ajung limitele lui. Cu cât ele vor fi lărgite în afară, cu atât lucrarea va deveni mai voluminoasă și alcătuirea ei va cere mai multă vreme; în același timp partea lingvistică va pierde din însemnătatea ce i se cuvine. Cel ce a pus temelie acestui dicționar n'a voit să aibă o operă enciclopedică, ci lingvistică; de aceea noi ne vom îngădi din capul locului hotarele față de toate științele înrudite sau streine lingvisticei, lăsând la o parte tot ce nu intră în cadrele stricte ale acesteia din urmă.

Dar îngădirea aceasta nu este totdeauna ușoară, când avem a face cu științe de aproape înrudite, cum sunt: istoria, istoria culturală și folclorul. Nu se poate bunăoară preciza înțelesul cuvântului *ban* și nu se poate afla originea lui, dacă nu se vor face unele mici digresiuni istorice. Aceste considerațiuni istorice vor putea fi însă exprimate în câteva cuvinte, căci, dacă am spus de când, până când și unde întâlnim instituția *banilor*, de unde

am luat-o, împreună cu cuvântul, și întru cât am dezvoltat-o, am dat și etimologia și istoria și definiția cuvântului, singurele note cari ne privesc pe noi. De asemenea am arătat la cuvântul *abă*, cum am căutat, prin spicuirea citațiunilor, prin localizarea geografică, prin alegerea exemplului celui mai vechiu și, în sfârșit, prin etimologie, să spunem tot ce ne eră cu putință, într'un cadru restrâns, despre acest cuvânt, care are și o oarecare importanță istorică-culturală. În dicționar nu putem stărui asupra datinelor și credințelor populare; la cutare numire de pasăre sau insectă nu putem înșiră și tradițiunile și legendele, de sigur foarte frumoase, cari se leagă de ea; la cutare numire de boală trebuie să renunțăm a arăta și leacul sau descântecul prin care se vindecă și nu mergem prea departe, de bună seamă, dacă nu primim nici cimiliturile, nici proverbele populare în dicționar, decât atunci când ele pot servi de citațiuni caracteristice: a le da pe acestea ar însemna a-l face îndoit de voluminos prin copiarea cărților d-lor Marian, Gorovei și Zanne. Firește, nici față de folclor nu ne putem îngrădi absolut, căci de multe ori o credință sau un proverb popular explică cu ușurință cele mai mari sărituri semantice și greutăți etimologice. Astfel bunăoară cuvântul *abraș* are două înțelesuri cu totul deosebite: 1) «cal cu o pată albă subt coadă» și 2) «violent» (când e vorba de om), «neizbutit» (când e vorba de o întreprindere). S'ar putea crede, că un cal cu pată albă subt coadă e mai violent decât un altul și că dela cal a trecut acest sens la om; cât despre înțelesul de «neizbutit», ar depinde de iscusința lexicografului cum l-ar derivă din celelalte. Lucrul însă stă cu totul altcum: cuvântul turcesc, din care derivă al nostru, are sensul de «cu păr deschis», păstrat încă la Aromâni; de aici, pe de o parte, aplicat la cai, «cu o pată albă», pe de altă parte, aplicat la oameni, «cu păr și cu gene albe-gălbuie» (la Aromâni). Oamenii aceștia, ca și cei cu părul roșu, trec, în credința poporului, de răi, violenți, oameni de cari trebuie să te ferești și cari îți zădărnicesc întreprinderile. Un alt exemplu: în locuțiunea «o iau la sănătoasa», din punct de vedere lexical, *sănătoasa* e un substantiv feminin, cu sensul de «fugă». Cum ar fi posibil să explicăm înțelesul și originea acestui cuvânt, dacă n'am cunoaște proverbul foarte răspândit: «fuga-i rușinoasă, dar e sănătoasă»?

LIMITELE INTERNE ALE DICȚIONARULUI.

Redus la proporții pur lingvistice, dicționarul face parte din gramatică. Ca atare el are puncte de atingere comune cu toate celelalte ramuri gramaticale. Fiecare cuvânt constă din sunete, de aceea dicționarul are părți comune cu *fonologia*; majoritatea cuvintelor poate fi supusă unei flexiuni: de aici contactul cu *morfologia*; cele mai multe cuvinte sunt derivate sau compuse după legile *derivațiunii*; cuvintele nu pot fi scoase din frază, deci ele sunt elemente ale *sintaxei*; și când fraza este supusă unor considerațiuni estetice, cuvintele din cari e compusă sunt factorii cu cari

lucrează *stilistica*. Legătura dicționarului cu toate aceste ramuri ale gramaticii, din care face și el parte, ca o ramură de sine stătătoare, este atât de strânsă și de organică, încât în cele mai multe cazuri este cu neputință a se trage granițe bine precizate față de ele. Din această cauză, cel mai bun dicționar modern, «Dicționarul general al limbii franceze», citat mai sus, s'a văzut nevoit să dea ca introducere un tratat complet de gramatică, împărțit în paragrafe, la care se referă dicționarul, de câte ori materia lui se îmbucă cu vreuna din celelalte ramuri gramaticale.

În împrejurările în cari ne aflăm nu putem face și noi același lucru, căci ar trebui să fie dicționarul terminat, pentru ca să se poată scrie, cu multă cheltueală de timp, introducerea gramaticală. Cunoștința gramaticii române trebuie deci presupusă pentru toți cei ce consultă acest dicționar. Astfel vom fi scutiți a ne pierde în digresiuni, cari ar trebui să se repete mereu și vom da explicații gramaticale numai în cazuri excepționale.

De pildă, la etimologia cuvântului *par* se va spune numai, că vine din lat. *palus*, presupunându-se că cetitorul știe că *p* latin rămâne neschimbat înaintea vocalelor *a*, *o*, *u*, că *a* accentuat se păstrează de asemenea nealterat, că *l* simplu între vocale se preface în *r*, că *s* final dispare din graiu și că aceeași soartă a avut-o mai târziu și *u*, ajuns final prin căderea lui *s*. Dar cunoscând aceste legi fonetice elementare, cetitorul se poate întreba, cu drept cuvânt, pentru ce lat. *populus* nu a dat *pópur*, ci *popór*. În acest cuvânt s'a urmat o dezvoltare neregulată, care va trebui explicată. — Tot în cadrul fonologiei intră și accentul. El s'a însemnat printr'un acut, de câte ori a fost cu putință, iar în cazuri când accentuarea e șovăitoare (*mijloc-mijlóc*, *acólo-acoló*, etc.) s'a notat și aceasta.

Substantivele, adjectivele și verbele, adică cuvintele supuse unor schimbări flexionare, s'au scris, ca titlu al diferitelor articole, sub formele cele mai simple, adică în nominativ singular și în infintiv, presupunându-se că cetitorul știe declină și conjugă. Dar dicționarul acesta va fi consultat și de streini, și în multe cazuri uzul încă nu s'a pronunțat pentru o singură formă flexionară, așa încât am crezut, că nu ajunge a da după fiecare cuvânt numai definiția gramaticală, d. ex. **ACUM** *adv.* (= adverb), **LĂUDĂ** *vb.* I (= verb de conjugarea I), ci că e bine de astă dată a se da părții morfologice o mai mare atențiune. Pe de altă parte însă, n'am voit nici să încercăm lucrarea cu prea multe amănunte și de aceea am admis o declinare și o conjugare *regulată*, în mod destul de arbitrar, firește, dar în același timp practic (cfr. «Îndrumările gramaticale» publicate după «Prescurtări»), și am notat în paranteze colțuroase [] numai formele acelea cari se deosebesc de cele «regulate».

Când uzul încă nu s'a pronunțat pentru o singură formă flexionară, noi le vom înregistra pe toate câte le aflăm, fără să decretăm, în mod arbitrar, care trebuie urmată. Cu timpul, când limba literară va fi fost întrebuințată de mai mulți scriitori de valoare decât putem număra astăzi, uzul se va pronunța

pentru o singură formă. Tot ce putem face, este să dăm formei mai uzuale locul dintâiu, deci, de pildă, la verbul *lucra* să cităm mai întâiu prezentul *lucrez* și numai în rândul al doilea *lucru*, la *gol* să dăm pluralul *goi* și să spunem că un plural *goli* se găsește la Beldiman, la *mormânt* să dăm după următoarea ordine pluralele: *morminte*, *mormânturi*, *morminți*. Cât privește neologismele, cele mai multe dintre ele sunt încă refractare față cu vechile legi. Astfel bunăoară verbul *rog* arată trei schimbări: *rogi*, *roagă*, *rugăm*; neologismul *abrog* arată numai schimbul între *g* și *ğ*: *abrogi*, șovăe cât privește schimbul *o-oo*, deci unii spun *abrogă*, alții *abroagă*, și se opune împotriva schimbului *o-u*, deci: *abrogăm*. Am relevat acest caz aici, odată pentru totdeauna, căci în dicționar nu ne mai putem ocupa de cele asemenea lui, aceasta fiind grija gramaticii elementare, nu a lexiconului.

Despre derivațiunea cuvintelor prin prefixe și sufixe sau prin compoziție trebuie să presupunem că cetitorul are o cunoștință lămurită. A spune bunăoară că *aurar* e derivat din *aur* prin sufixul *-ar* în același mod ca *blănar*, *argintar*, *căldărar*, etc., și a repetă aceasta mereu, ar însemna a mări în zadar volumul dicționarului. Tot ce putem face în asemenea cazuri, e a spune că *aurar* e derivat din *aur* prin sufixul *-ar* și a preciza pe scurt funcțiunea sufixelor, adică sufixe prin cari se derivă *diminutive*, *augmentative*, *abstracte*, *nuriri de instrumente*, *adverbe*, etc.

Foarte mare e influența sintaxei, și une-ori lucrarea lexicografului nu-i altceva decât un capitol din sintaxă. Dacă luăm bunăoară conjuncțiunea *să*, în zadar vom căuta să spunem ce însemnează. Din punct de vedere lexicografic *să* nu-i un cuvânt, ci o combinație de sunete care nu are nici un înțeles. Scos din frază și pronunțat singur, *să* nu poate produce în noi nici o imagine și nici o idee. Când zicem *masă*, *albastru*, *mânânc*, *acum*, etc., cuvintele acestea se leagă de-a dreptul de o reprezentare a minții noastre, dar când zicem *să*, mintea noastră nu-și poate închipui nimic. Numai în momentul când avem fraza întreagă, capătă și *să* un înțeles și exprimă o intențiune, traducând pe latinescul *ut*, în: *Aș vrea să fiu acasă*, o poruncă în *Să nu furi!* etc. Dacă ne aducem aminte, că latinescul *si*, din care derivă, eră o conjuncțiune condițională, deci exprimă cu totul altceva, vedem cât de necesar e să facem sintaxă, pentru ca să putem da explicațiuni lexicografice. Firește, pe de altă parte, nu trebuie să uităm, că astfel de cazuri sunt excepționale și că, în fond, lexicografia și sintaxa privesc limba sub raporturi cu totul deosebite.

Și mai organică e în sfârșit legătura între lexicografie și stilistică. Orice limbă e săracă, în comparație cu aparatul complicat al creierului omenesc, care poate da naștere la idei atât de subtile și nuanțate, încât graiul nu le poate urmări. Dacă ar exista, într'adevăr, câte un cuvânt pentru fiecare gând, n'am ajunge niciodată în situațiunea, în care ne găsim atât de des, să «căutăm expresia» și «să nu avem cuvinte». Numai rare-ori cuvântul e o formă în care idea să încapă întocmai; de obicei el e o formă sau

prea mare sau prea îngustă. Dar scopul omului, când vorbește și când scrie, este de a fi înțeles, de aceea își ajută cum poate mai bine și știe că de cele mai multe ori își va ajunge scopul prin aceea că se va adresa fantaziei cetitorului sau interlocutorului. Cuvântul, care e o formă rigidă, devine, prin întrebuintarea unei imagini, a unei comparațiuni, o formă elastică și se acomodează, mărimdu-se sau îngustându-se, după cum cere idea care trebuie exprimată. Astfel vorbim de «sunete *înalte*», de «roșu *deschis*», de «întunec *besnă*», de «culoare *strigătoare*», de «voce *groasă*», de «singur *cuc*», de «sărac *lipit*», etc. Toate aceste expresii intră în cadrele stilistice; dar ele interesează deopotrivă și pe lexicograf, pentru care vorbele *înalt*, *deschis*, *besnă*, etc. au un înțeles nou, deosebit de cel etimologic. Firește că cercetările stilistice și cele lexicografice, dacă se ating, se și deosebesc. Astfel, stilistul va vorbi în același capitol despre expresiile: «*mă obsedează un gând*», «*mă muncește un gând*», «*mă chinuește un gând*», «*mă paște un gând*», căutând mai ales să stabilească care e gradăția lor; va vorbi în alt capitol despre figura poetică: «albinele *pășteau* pe pomii înfloriți», și nu va găsi nici un interes în fraza: «boii *pășteau* pe luncă». Lexicograful, din potrivă, va alege cele trei fraze în cari se întâlnește cuvântul *paște* și va arăta, că sensul etimologic se găsește în *boii pășteau pe luncă* și că, printr'o figură ușor de înțeles la un popor de păstori, s'a spus și *mă paște un gând*. Imaginea aceasta a prins rădăcini în limbă, a devenit un idiotism, care azi îmbogățește limba. Când însă poetul St. O. Iosif (Sămănătorul, IV, 946), într'un stil avântat, vorbește de *albine cari pasc*, avem a face cu o figură poetică frumoasă, adevărat, care însemnează o îmbogățire a stilului poetic, nu însă și a limbii românești. Dacă lexicograful ar face din pricina acestui exemplu o subîmpărțire nouă a cuvântului *a paște*, spunând că el nu se întrebuintează numai despre «vite», ci și despre «albine», ar face o greșală.

CLASIFICAREA ÎNȚELESURILOR.

Până acuma grija noastră a fost să arătăm tot ce nu încapă în dicționar, arătând însă ce nu trebuie să facem; ni s'a dat de multe ori ocazia să spunem și ce e de făcut, așa încât acum nu ne mai rămân multe de adăogat.

Grija de căpetenie a lexicografului e clasificarea înțelesurilor. Ea nu trebuie făcută după criterii formale. Astfel, la unele verbe, funcțiunea transitivă, reflexivă și intransitivă are înrâurire și asupra sensului. *Eu duc ceva* exprimă altă idee (cfr. «port»), decât *eu mă duc* (cfr. «merg»), *eu adorm* (cfr. «dorm») se deosebește de *eu adorm copilul* (cfr. «culc»). În cele mai multe cazuri însă înțelesul rămâne același și când funcțiunea se schimbă; a trece sub două rubrici deosebite exemple ca: *eu laud faptele mele* și *eu mă laud* îmi pare greșit. Afară de aceea lexicograful nu are numai să coordoneze, ci să le și subordoneze, pentru ca tabloul pe care-l dă să fie adevărat. Un exemplu. Adverbul *abiă* are două înțelesuri lămurite: 1) unul temporal: «*abiă* muri și se iviră moște-

nitorii» și 2) unul modal: «*abià* putea duce povara». Într'o frază ca: «hai cu mine, *abià* nu ne va fi urit», apare deodată un al treilea sens, cel de «cel puțin». Ar fi însă greșit a face pentru acest înțeles o a treia împărțire, coordonată celorlalte două, căci după o examinare ceva mai minuțioasă se vede ușor, că această accepțiune s'a dezvoltat din cea temporală. Într'adevăr, când *abià* e adverb temporal, precum reiese din exemplul citat la locul dintâiu, el exprimă «momentul când o acțiune se termină, ca să înceapă alta»: «*abià* muri și se iviră»... «Scurțimea de timp» e și mai bine accentuată într'o frază ca: «*abià-l* atingi și țipă», căci aici *abià* poate fi substituit de-a dreptul prin «puțin»: «țipă, când îl atingi puțin». Iată-ne deci ajunși la «cel puțin» din exemplul al treilea, care la prima vedere ni se pareă că trebuie coordonat celorlalte două, nu subordonat unuia din ele. Dacă căutăm în limba latină, vedem că *vix*, din care derivă *abià*, are și el cele două sensuri distincte: cel temporal și cel modal, deci constatăm că împărțirea aceasta e totodată etimologică. Acest lucru nu se întâmplă însă totdeauna. Un exemplu o va arăta, și, pentru ca să fie mai lămurit, vom alege un cuvânt format pe teritoriu românesc. Judecând după: *cumetrie*, *cuscrie prietenie*, *frăție*, etc., cuvântul *soție* ar trebui să fie un substantiv abstract. De fapt însă el însemnează aceea ce se exprimă prin *soată* (întru cât e vorba de căsătorie), deci corespunde cuvintelor *cumătră*, *cuscră*, *prietenă*. Explicarea acestei schimbări de sens neobicinuite se găsește numai dacă cunoaștem întreg trecutul acestui cuvânt. La început *soție* însemnă «tovărășie», înțeles pe care-l păstrează încă la Aromâni, unde *sutil'e* e tradus de d-l Weigand prin «Genossenschaft» (ca și albanezul șok-eri). Mai în urmă cuvântul a avut aceeași soartă ca ital. *camerata*, fran. *camarade*, etc., — cari la început însemnau un abstract («tovărășia celor ce dormiau într'o cameră»), — și deveni concret, însemnând deocamdată «soț», fără deosebire de gen. În acest sens ni s'a păstrat încă în texte vechi, unde cetim bunăoară, că doi inși «au însoțit către sine pe Manea Grecul, ca să le fie *soție*», adică *tovarăș* (Hurmuzachi: *Documente* XI, 318, din a. 1593; alte exemple la Dosofteiu: *Viața sfinților*, 21^b/₁₄, 96^b/₁₃, la Gaster: *Chrestomatie*, II, 69 etc.). La început, și astăzi încă în unele părți, *soție*, cu înțelesul de «soț, tovarăș», putea fi întrebuințat fără deosebire de gen, precum incidental găsim și cazul invers, că o fată se numește pe sine *soțul* unui bărbat.

«...Rămas bun, mândrucă dragă
M'oiu duce și n'oiu veni,
Plânge-m'ii și m'ii dori...»
«O, lea, nu, bădiță bade,
La inimă nu mă arde!
Cât ți-am fost *soț* cu dreptate,
Bade, m'ai iubit...»

(Weigand, Jahresbericht, VI, 47--48)

În urmă însă genul gramatical a învins și *soție*, în limba literară de astăzi, poate fi numai «o femeie căsătorită cu un bărbat».

Exemplul acesta ne arată totodată ce cale vom alege în clasificarea înțelesurilor: pe cea etimologică, singura care ni se pare îndreptățită. Când un cuvânt are mai multe accepțiuni, nu vom înșiră deci la locul dintâiu pe *cea mai răspândită*, lăsând să urmeze mai la vale pe cele mai puțin obicnuite, ci vom așeza în frunte sensul *cel mai vechiu*, — care de multe ori se păstrează mai bine într'un exemplu modern, decât într'unul din sec. XVI — lăsând să urmeze în mod natural pe celelalte, așa cum ele s'au dezvoltat în decursul timpului. Numai astfel putem vedea la fiecare cuvânt și istoria lui. Dacă am porni dela înțelesurile cele mai răspândite, am ajunge une-ori la concluzii cu totul curioase. Astfel adjectivul *iute* are două accepțiuni cu totul deosebite, în «om *iute* de fire» și în «brânză *iute*». După simțul limbii românești s'ar părea că sensul original se găsește în exemplul dintâiu, iar cel derivat în exemplul din urmă. Din punct de vedere semasiologic am fi însă în cea mai mare incurcătură de a explica această trecere de sens. Dacă căutăm însă etimologia, vedem că vorba slavă din care derivă a noastră are înțelesul de «salé, piquant, mordant», din care apoi ușor se explică cel figurat de «violent, véhément, vif, vite». Cuvântul *a presărà* e pe cale de a-și pierde cu totul înțelesul etimologic, căci zicem și: *a presărà cu zahăr, cu făină*, întocmai ca fran. *saupoudrer*, care constă din *sel + poudrer*. Înainte de a da însă sensul lui generalizat de astăzi, va trebui să-l arătăm pe cel vechiu, care erà «a sărã puțin.» Firește că trebuie să fim băgători de seamă și în privința aceasta. De aceea, la pronumele *altul* nu vom plecă dela înțelesul «celelalt între doi inși», fiindcă în limba latină clasică acesta e sensul lui *alter*, căci în limba poporului roman și în toate limbile romanice *alter* aveà, din cele mai vechi timpuri, toate accepțiunile lui «alius».

OMEOTROPII.

De multe ori înțelesurile unui cuvânt sânt atât de deosebite, încât ele nu pot fi derivate nici unul din altul, nici nu pot fi reduse la un prototip comun. Astfel francezul *louer* însemnează une-ori «a lăudà», alte-ori «a închirià». Evident că aceste două înțelesuri, atât de deosebite, nu pot fi combinate în nici un chip. Enigma se explică însă ușor, dacă aflăm că, în urma legilor fonetice ale limbii franceze, lat. *laudare* și lat. *locare* au trebuit să dea același rezultat: *louer*. Astfel de cuvinte se numesc — după Silvio Pieri — omeotropi. De aceștia sunt mulți și în limba română, fie că derivă din două vorbe latine diferite, d. ex. *frig* = 1). lat. *frigus*, 2). lat. *frigo*, fie că unul dintre ei e de origine latină și altul de origine streină, de ex. *somn* = 1). lat. *somnus*, 2). slav. *somŭ* (peștele), sau *ràs* = 1). lat. *risus*, 2). slav. *rysŭ* (animalul, despre care poporul, printr'o combinație etimologică, crede că și-a primit numele din pricina botului, care îi face impresia că rãde), fie în sfârșit că unul dintre cuvinte e vechiu, iar altul e neologism, d. ex. *fn* = 1). lat. **filianus*, 2). franc. *fin*, sau *post* = 1). paleo-sl. *postŭ*, 2). rus. *postŭ* (cuvânt

intrat în limba noastră în secolul trecut). Poporul știe foarte bine să deosebească cei mai mulți omeotropi și face de multe ori glume pe seama lor. Astfel, când cineva susține că cutare *seamănă* (= lat. similat) cu cutare, i se răspunde că «*seamănă* (= lat. seminat), dar nu răsare», sau când copiii în școală se apucă de *păr*, cu întrebarea «ce-i asta?» și dacă nu răspund «lână, s'o lași din mână», ci «*păr*» (= lat. pilus și pirus), atunci vin «scuturate *pe-rele*». De multe ori însă etimologia cuvintelor e necunoscută și atunci e greu a se ști dacă avem a face cu omeotropi.

Astfel sunt de bună seamă omeotropi cuvintele *acar*, care însemnează 1). «cutie în care se țin ácele» și e derivat din *ac* prin sufixul instrumental *-ar* (= lat. -arium) și 2). *acar* cu sensul de «macagiu», derivat din *ac* (= macaz) prin sufixul de nomen agentis *-ar* (= lat. -arius). Dar dacă mai întâlnim un al treilea *acar*, cu sensul de «un instrument în jurul căruia își fac țărancele conciu», avem de sigur un omeotrop față de *acar* 2, poate și de *acar* 1, dacă înțelesul lui original nu a fost «instrument în care se înfig ácele care țin conciu». În sfârșit cu totul alt cuvânt e dialectalul *acar*, care se accentuează pe silaba dintâiu.

Substantivele: *an*, *parte* sunt omeotropi față de adverbele *an*, *parte*, căci cele dintâiu sunt continuarea lat. *annum*, *partem*, cele din urmă ale lat. *anno*, *partim*; deci le vom da la două locuri deosebite. Când însă *frumos* e adjectiv și adverb, *bun* adjectiv și substantiv, ele vor fi tratate în același articol, căci de astă dată avem de a face cu o întrebuițare sintactică a limbii române, nu cu două cuvinte de origine deosebită.

TRADUCEREA.

Asupra limbii streine în care trebuie să se dea arătarea înțelesurilor cuvintelor românești Comisiunea Dicționarului a hotărât: traducerea are să se facă numai în limba franceză. De cele mai multe ori lucrul acesta se poate face fără greutate, căci limba franceză e atât de bogată, încât în ea găsim aproape toți terminii corespunzători celor din limba noastră. Une-ori însă nu-i cu putință, fie că vorba românească exprimă o idee necunoscută de Francezi, d. ex. *mămăligă*, fie că avem a face cu conjuncțiuni sau alte cuvinte, cari nu exprimă nici o idee de-sine-stătătoare, ci capătă un sens numai prin întrebuițarea lor sintactică. În cazul dintâiu va trebui să dăm, în loc de traducere, definiție: «sorte de polenta, de bouillie de farine de maïs», în cazul al doilea nu vom da nici o traducere. Aceasta o putem face cu atât mai ușor, cu cât scopul acestei lucrări nu e a scrie un dicționar român-francez, ci numai un dicționar al limbii române. Traducerea franceză e numai o înlesnire pe care o facem streinilor, nu scopul lucrării noastre; iar streinul va cunoaște înțelesurile unei conjuncțiuni numai examinând-o în frazele citate și nu va avea nici un folos dintr'o simplă enumerare a corespondentelor în limba cunoscută lui. Tot aceasta e cauza pentru care nu se înșiră toate sinonimele franceze cari corespund vorbei

românești. *Abà* se traduce numai prin «bure», fără a se mai adaoge «burat», sau chiar definiția «*étoffe grossière, drap très commun*», etc. În schimb însă se vor da în traducere, pe cât e cu putință, toate sensurile unui cuvânt și anume la începutul fiecărui articol, în ordinea în care s'a făcut clasarea înțelesurilor, așa încât chiar traducerea franceză va arăta toate desvoltările semantice ale fiecărei vorbe românești. Une-ori, firește, aceasta nu-i cu putință, căci și cuvântul francez, ca și cel românesc, are mai multe sensuri. Astfel *academie* înseamnă două lucruri cu totul deosebite: 1) «școală înaltă», 2) «societate literară-științifică». Amândouă aceste accepțiuni se găsesc întrunite și în francesul «*académie*», așa încât distincțiunea lor se poate face numai prin definițiile românești. Acesta e și cazul multelor derivate românești cu nuanțe de înțelesuri atât de subtile, încât nu se pot arăta în limba franceză, cu mult mai săracă în această privință. Pentru *acreală, acreață, acriciune, acrime, acritură* avem numai pe «*aigreur*», pentru *acrișor, acruț, acricos, acriu* numai pe «*aigrelet*» și «*aigret*», pentru *vindere, vânzare, vândut* și *vânzătură* numai pe «*vente*». E adevărat că am putea traduce pe *vindere* și *vândut* prin «*action de vendre*», ca să arătăm că sunt mai abstracte decât *vânzare* și *vânzătură*, dar aceasta nu-i o traducere, ci o definiție.

În sfârșit trebuie să mai amintim, că drept normă a lexicului francez n'am putut admite dicționarul, prea exclusivist, al Academiei franceze, ci am primit și unii termini ai limbii comune, întru cât ei au fost acceptați de «Dicționarul general» citat mai sus, sau de Dicționarul lui Littré. Așa bunăoară, pentru ca să traducem pe familiarul *abitir*, am dat preferență familiarului «*extra*», o prescurtare des întrebuințată a lui «*extraordinaire*» al dicționarului Academiei franceze.

DEFINIȚIA.

Pe lângă traducerea franceză e necesar a se da definiția românească a înțelesului cuvintelor. Într'adevăr, dacă luăm un cuvânt ca *abscisă*, prin faptul că l'am tradus prin franțuzescul «*abscisse*», din care-i împrumutat, n'am făcut cetitorilor români nici un serviciu, căci cel ce deschide dicționarul, ca să caute acest cuvânt, nu știe nici ce înseamnă cel franțuzesc, prin care l-am tradus. De aceea va trebui să-l definim «una dintre cele două coordonate dreptliniare cari servesc a determina un punct în spațiu», neuitând să adăogăm un (Mat.), prin care se va înțelege că avem a face cu un termen tehnic al matematicii. Dar pe cât e de folositoare și de ușoară une-ori definiția, pe atât de greu, chiar imposibil, este alte-ori de dat, și pe atât de nefolositoare e adesea. Într'adevăr, cum vom defini un cuvânt ca *a fi, a face, roșu*, etc.? Dar chiar admitând că s'ar găsi definiția cea mai potrivită și *roșu* ar fi definit prin: «coloarea produsă prin 957 de bilioane de vibrațiuni ale eterului și care ocupă în curcubeu poziția complementară a verdelui», — cui folosește oare această

definiție? Cel care vrea să știe ce e *roșu*, din punct de vedere fizical, nu va deschide din capul locului acest dicționar, ci o enciclopedie sau un manual de fizică. Dacă un Român caută pe *roșu* în dicționar, o va face pentru ca să afle ce treceri de sens a suferit, în cari idiotisme se găsește, care îi e etimologia și cari sunt particularitățile lui gramaticale. Asupra noțiunii însăși fiecare Român are, din momentul când a început să vorbească, o idee lămurită; iar streinul va găsi în traducerea franceză «rouge» toate explicațiile necesare. Tot atât de inutilă ca definiția științifică, atât doar că mai e și inexactă, e definiția obicinuită prin dicționare: *roșu* = «coloarea sângelui, a focului, a trandafirului.»

Definiția formează neajunsul de căpetenie al celor mai multe dicționare. Noi însă ne punem într'o situațiune deosebit de favorabilă în această privință, prin faptul că dăm și traducerea franceză. Ne vom folosi deci de ea, iar de câte ori avem a face cu vorbe înțelese de ori-cine—acestea sunt de obicei cele mai grele de definit—precum: *a fi, a face, bun, roșu, ac, albină, scaun, etc.*, ne putem dispensa de ori-ce definiție, după ce le-am tradus prin «être», «faire», «bon», «rouge», «aiguille», «abeille», «chaise», etc. De asemenea nu vom da nici o definiție, când exemplul pe care îl cităm e definirea cuvântului. Acesta e cazul multor termini tehnici și al unor cuvinte dialectale, traduse și explicate de autorii din cari au fost extrase.

Dela fiecare verb românesc se pot forma, ca de pildă dela *a cumpără*, următoarele patru derivate: 1) *cumpărare* (d. e. «*cumpărarea* armelor este oprită»); 2) *cumpărat* («am plecat în târg la *cumpărate*»); 3) *cumpărat* («marfa *cumpărată* eră rea»); 4) *cumpărător* («*cumpărătorii* se tocmesc»). În cazul 1 și 2 avem a face cu abstracte verbale dela *a cumpără*, adică cu substantive cari exprimă acțiunea cuprinsă în verb, în cazul 3 și 4 cu două adjective, dintre cari cel dintâiu arată o însușire rămasă după terminarea acțiunii, cel din urmă o însușire câștigată prin decurgerea acțiunii exprimate de verb. Dacă considerăm că în limba română se găsesc câteva mii de verbe, pricepem cât de anevoios ar fi să se repete de mii de ori definițiile date mai sus. În locul lor preferim, după cele arătate la acest loc, a da următoarele definiții cu mult mai simple:

1. *cumpărare* = Infinitivul lui *cumpără*, devenit abstract verbal.
2. *cumpărat* = Participiul lui *cumpără*, devenit abstract verbal.
3. *cumpărat, -ă* = Participiul lui *cumpără*, devenit adjectiv.
4. *cumpărător, -toare* = Adjectivul verbal al lui *cumpără* (derivat prin suf. -*ător*).

Aceste definiții, pe lângă partea lor bună, că sunt scurte, explică totodată și etimologia sau, mai bine zis, formațiunea acestor cuvinte. Tot astfel cuvinte ca *înălțime, dobitocie, brădet, acșor, omoi, preoteasă* se vor defini prin: 1) «abstractul adjectival al lui *înalt* (format prin suf. -*ime*)»; 2) «abstractul substantival al lui *dobitoc* (format prin suf. -*ie*)»; 3) «colectivul lui *brad* (format prin suf. -*ef*)»; 4) «diminutivul lui *ac* (format prin suf. -*șor*)»; 5)

«augmentativul lui *om* (format prin suf. -*oiu*)»; 6) «femeninul lui *preot* (format prin suf. -*easă*)», etc., înțelegându-se sub «abstract adjectival» un substantiv care exprimă, ca abstracțiune, însușirea cuprinsă în adjectiv; sub «abstract substantival» substantivul care exprimă, ca abstracțiune, partea cea mai pronunțată din caracterul unei ființe; sub «colectiv» totalitatea unor lucruri sau ființe de aceeași specie, privită ca o unitate; sub «diminutiv» ceea ce este mai mic, și de cele mai multe ori mai simpatic, decât primitivul; sub «augmentativ» ceea ce e mai mare, și de obicei mai urît, decât primitivul; sub «femenin» același fel de ființă, având însă sexul feminin, etc. Numai atunci când vreunul din aceste derivate a ajuns cu timpul să aibă un sens mai larg, ne vom abate dela acest fel de definiție. Astfel *mâncare* și *mâncat* nu exprimă numai ceea ce am numit noi «infinitiv, devenit abstract verbal» («*mâncarea* cârnii e oprită în post») și «participiu, devenit adjectiv» («poama *mâncată* de pasări pică din pom»), ci *mâncare* e mai adesea un substantiv concret («am căpătat o ciorbă, o *mâncare* și o friptură»), iar *mâncat*, deși rămâne «un participiu devenit adjectiv», are cu totul alt sens în: «Ești *mâncat* sau flămând?» Tot astfel *mănușă* nu mai e un «diminutiv» al lui *mână*, cum eră la început, ci are un înțeles cu totul deosebit. Cât de greu e une-ori a distinge adevăratul înțeles, se vede dintr'o frază ca: «Poftiți la *mâncare*!» Ce e *mâncare* în acest exemplu: un abstract sau un concret?

În sfârșit accentuez, ceea ce de altfel e de sine înțeles, că definițiile nu sunt, în mare parte, originale, mai cu seamă în ce privește terminii tehnici și că în această privință, mai mult decât în ori-care alta, am găsit un povățuitor bun în pomenitul «Dicționar general» de Hatzfeld-Darmesteter-Thomas.

SINONIMELE.

Din cele precedente rezultă că am redus definiția la adevărata ei valoare. În schimb am dat o însemnătate cu atât mai mare părții semantice, căutând, de câte ori sensul unui cuvânt s'a dezvoltat în direcțiuni nouă, să arătăm ce proces s'a petrecut în creierul românesc pentru a pricinui aceste schimbări. Aceasta s'a putut face cu atât mai lesne, cu cât clasarea înțeleșurilor a fost făcută, precum am spus, în mod istoric. De multe ori se întâmplă ca un cuvânt să ajungă, în urma unor schimbări, să însemneze același lucru ca un alt cuvânt. În astfel de împrejurări căpătăm sinonime. Verbul *înțep*, bunăoară, însemnă la început numai «bag o țeapă în ceva», mai târziu însă sensul i s'a lărgit, legătura etimologică cu *țeapă* s'a uitat, și astăzi se poate zice: «m'am *înțepat* cu un *ac*». Astfel *înțep* a devenit sinonim cu *împung*. Dar a avea doi termini pentru aceeași noțiune e un lux, pe care limba nu-l suferă bucurios și, când două cuvinte ar putea ajunge sinonime, limba caută sau a) să înlăture pe unul dintre ele, scoțându-l din uz, precum s'a întâmplat cu *aratru* (păstrat încă la Aromâni), care fu dat uitării din pricina slavului *plug* și cu multe alte cuvinte de origine romană, — sau b) să le deosebească, mărind

sau strimțând sensul unuia dintre cele două cuvinte. Astfel sufixele *-ie* și *-ință* au aceeași funcțiune: prin amândouă se derivă substantive abstracte. De aceea derivatele *datorie* și *datorință* ar trebui să fie sinonime. De fapt, ele au amândouă același sens de «devoir», dar cel dintâiu, format cu un sufix neasemănat mai productiv, are pe lângă accepțiunea aceasta și pe cea de «dette», necunoscută lui *datorință*. Mai mult decât atâta: astăzi tendința e de a despărți cele două sinonime și mai hotărît și de a întrebuiți în sensul de «devoir» numai pe *datorință*, iar în sensul de «dette» numai pe *datorie*. O justificare etimologică pentru această diferențiere nu există, căci *dator* se poate întrebuiți și în înțeles moral și în înțeles material, iar sufixele *-ie* și *-ință* au, precum am spus, aceeași funcțiune; dar evoluțiunile limbii nu țin seamă de drepturile etimologice, ci își urmează calea lor. Tot astfel în limba de azi se cunoaște tot mai deslușit tendința de a diferenția sensurile cuvântului vechiu *soț* și al celui mai nou *tovarăș*. Se *întovărășesc* bunăoară doi negustori sau doi călători, dar se *însoțesc* doi prieteni sau cei căsătoriți.

De aici urmează că lexicograful trebuie să fie foarte precaut cu sinonimele, cari numai foarte rar sunt desăvârșite. E adevărat că limba literară are cu mult mai multe sinonime decât dialectele, căci ea primește cuvinte din toate regiunile. Acolo unde se zice *micșuneă* nu se zice *viorică*, unde se întrebuițează *porumb* nu-i cunoscut *păpușoiul* sau *cucuruzul*; sinonime devin aceste cuvinte numai în limba literară, în care intră de o potrivă cuvinte moldovenești, muntenești și ardelenesti. Deci, vorbind de *viorică*, putem să trimitem pe cetitor la articolul „*micșuneă*“, unde s'a dat traducerea și definiția acestui cuvânt; dar ar fi foarte greșit a trimite pe cetitor dela articolul „*apucă*“ la „*prinde*“, sau dela „*ajunge*“ la „*sosî*“. Aceste cuvinte sânt sinonime numai pentru cel ce nu cunoaște bine limba română și nu caută să pătrundă în subtilitățile ei. Cel mai sigur mijloc pentru a descoperi deosebirea între sensurile astorfel de cuvinte e încercarea de a substitui pe unul în locul celuilalt. Într'adevăr, dacă înlocuim pe *apuc* prin *prind* în fraza: «l-am *apucat* de urechi» sau pe *prind* prin *apuc* în fraza: «am *prins* mingea cu pălăria», vom vedea ce deosebire există între aceste două cuvinte, cari în „*apucă* să vorbească» și în „*prinse* a vorbi» sunt sinonime între ele și cu verbul *încep* („*începî* să vorbească»); tot astfel deosebirea între *ajung* și *sosesc*, la aparență sinonime, se cunoaște lămurit, dacă încercăm să-l înlocuim pe *ajung* prin *sosesc* în fraza «mergi încet și *ajungi* departe» sau, invers, pe *sosesc* prin *ajung*, în «știrea *a sosî* ca din senin.» *Ajungerea* presupune o călătorie, adese-ori anevoioasă; *sosirea* evocă în noi numai momental final, atingerea țintei. Deosebirea între *apuc* și *prind* e greu a se redă prin cuvinte, căci e inexact a zice că *a apucă* însemnează «*a prinde* cu mâna» și *a prinde* însemnează «*a apucă* cu brațele sau cu altceva». Mai bine se va vedea deosebirea aceasta, dacă asemănăm pe fiecare dintre aceste două cuvinte cu cea mai apropiată noțiune și arătăm gradățiunea: *a înhăța* pe cinevă *a apucă* pe cinevă — *a prinde* pe cinevă —

a *ajunge* pe cineva. Deosebirea între *înhaț* și *ajung* e atât de evidentă, încât ea explică, redusă la proporții mai mici, și deosebirea între *apuc* și *prind*.

O exagerare în deosebirea sinonimelor trebuie ocolită, și dacă lexicograful caută cu tot dinadinsul deosebiri și acolo unde nu sunt, poate prea ușor să ajungă, prin autosugestiune, la concluzii subiective și neadevărate. Dacă d-l Hasdeu («*Etymologicum magnum*» 2854—2855) constată că *bădică* are o nuanță desmierdătoare mai slabă decât *bădiță* și *bădișor*, aceasta poate fi adevărat, dar eu, personal, nu sunt în stare să fac această deosebire, ci cred că căteși trele aceste diminutive sunt egale și că desmierdarea crește sau scade numai în urma mlădierii glasului cu care se face pronunțarea lor.

ETIMOLOGIA.

Cunoașterea obârșiei unui cuvânt e necesară pentru stabilirea sensului lui și pentru ca să se poată arăta, în mod istoric, dezvoltările semantice pe cari le-a suferit. Originea cuvintelor poate servi, mai ales la noi Români, ca să elucideze multe probleme ale istoriei și ale istoriei noastre culturale. Etimologia e, în cele mai multe cazuri, temelia ori-cărei cercetări filologice.

Dar, pre cât ar fi de dorit ca acest dicționar să dea toate etimologiile cuvintelor românești, pe atât e aceasta de greu și, în împrejurările în cari ne găsim, de multe ori peste putință. Studiile etimologice de până acuma sunt atât de puține și necomplete, cunoștințele cari se cer dela un etimologist român atât de vaste, — căci el trebuie să fie romanist, slavist, să cunoască limba albaneză, turcească, neo-grecească, ungurească și germană, — mijloacele cari îi stau la dispoziție atât de imperfecte, — un dicționar bulgăresc, cât de cât complet, lipsește, când cele mai multe cuvinte slave primite de Români sunt de origine bulgărească, — încât, dacă mai adăogăm că lucrarea aceasta trebuie terminată într'un timp foarte scurt, pricepem de ce chiar partea etimologică va fi cea mai nedeplină.

De sigur că, având mai mult timp la dispoziție, am fi putut da mai multe etimologii. Neavându-l însă, a trebuit să ne mărginim asupra acelor cari erau cunoscute și găsite de alții și asupra celor ce le-am putut afla fără multă pierdere de vreme.

Grija noastră de căpetenie a fost însă ca dicționarul acesta să dea, în ceea ce privește etimologia, numai achizițiunile sigure ale științei. N'am voit însă nici să exagerăm, căci lucrarea aceasta nu are de scop numai să dea date sigure, ci să fie și un punct de mănecare și un îndemn pentru cercetări viitoare. De multe ori etimologiile sunt probabile, fără să fie însă documentate pe deplin. În asemenea împrejurări le-am primit ca «etimologii îndoiioase», fără să intrăm în discuții lungi cu autorii lor. Numai în acest caz am citat numele celor ce le-au dat și locul unde se găsesc publicate, pentru ca să dăm cetitorului posibilitatea de a cunoaște toate argumentele aduse de autorul lor. Când o etimologie ni s'a părut sigură, am crezut că ne

putem dispensa de a cita pe descoperitorul ei, căci presupunem că fiecare om de știință lucrează pentru a arăta adevărul, nu pentru a i se cita numele. Cei ce vor crede că prin aceasta le-am făcut vreo nedreptate, să se mângâie cu aceea, că în tovărășia celor nedreptățiți avem și pe un Diez, Miklosich, Hasdeu, Cihac și Meyer-Lübke! În introducerea care se va scrie la începutul volumului I al acestei lucrări vom arăta în câteva cuvinte meritele etimologilor și lexicografilor de până acuma.

N'am ținut să fim prea scurți în redactarea părții etimologice, căci motivarea unei etimologii, care nu e evidentă, e necesară, precum e necesar a arăta și cari sunt greutățile cari fac îndoielnice alte etimologii. E adevărat că prin aceasta s'a mărit volumul dicționarului, dar reducerea întinderii lui trebuie să ne preocupe numai întru cât e împreună cu pierdere prea mare de timp. Prin aceea însă, că redăm motivarea și dificultățile unei etimologii și cităm forme romanice sau analogii din alte limbi, nu se pierde vreme.

Dimpotrivă, am fost foarte laconici, când am arătat etimologia neologismelor. Prin aceea că am însemnat: «*N.* din fran[țuzește]», am spus tot. Cuvântul francez din care derivă cel românesc nu se mai notează, când el s'a dat ca traducere, deci: «**ABDICĂ** = *abdiquer* . . . — *N.* din fran.» ni s'a părut că ajunge. Când neologismele au primit o formă românească d. ex. *președinte*, care e franțuzescul *président*, modificat după verbul românesc *șed*, atunci, în loc de a scrie: «*din* fran.», am scris «*după* fran.» Tot atât de bine puteam scrie: «după lat. *praesidens*». În cele mai multe cazuri e cu neputință a distinge, dacă neologismul e un împrumut din latinește sau din franțuzește, căci de obicei ne-au slujit de model amândouă limbile acestea.

III. TIPĂRIREA.

Pentru ca această operă să poată fi întrebuințată cât mai iute, nu vom aștepta cu tipărirea ei până ce va fi redactat materialul întreg, ci dicționarul va apărea în fascicule de câte cinci coale de tipar. Deși e de netăgăduit, că o revizuire a întregului manuscript, înainte de a se da la tipar, ar fi folositoare, nu e mai puțin adevărat, că atât revizuirea aceasta, cât și tipărirea, dacă nu se face în același timp cu redactarea, vor pricinui o întârziere de cel puțin doi până'n trei ani. Afară de aceea, făcând să apară dicționarul în fascicule sau în volume, dăm publicului românesc posibilitatea de a se folosi cât de curând măcar de o parte din el și nu vom sili pe cei ce vor să caute un cuvânt care se începe cu *a* sau cu *b* să aștepte până va fi redactată și revizuită litera *z*.

Deși tiparul este numai îmbrăcăminte care se dă unei cărți, și că atare nu poate atinge valoarea lucrării însăși, totuși, la un dicționar, mai mult decât ori și unde aiurea, se cere ca partea formală să fie cât mai îngrijită. În dic-

ționare nu cetim, ci căutăm; iar ochiului care caută trebuie să-i stăm într'ajutor, să-i înlesnim găsirea. Aceasta se poate face cu mai mult succes prin diferite caractere tipografice, întrebuințate consecvent pentru aceleași valori, precum pentru titluri, pentru citațiuni, pentru numirile autorilor citați, pentru etimologie, pentru traducere și pentru textul explicativ. Semnele convenționale trebuie reduse la minimul posibil, căci ținerea lor în minte e anevoioasă. Tot astfel sunt obositoare prescurtările ce le găsim în toate dicționarele, căci cetitorul e silit să recurgă mereu la tabelele explicative, ca să le poată înțelege. Cu totul, nu ne putem dispensa nici noi de ele, căci a scrie *prepozițiune, substantiv*, etc., în loc de *prep., subst.*, nu are nici un înțeles. Dar vom căuta să fim raționali și în alegerea prescurtărilor și să le reducem numărul pe cât se poate. Mai ales într'o privință ni s'a părut că nu e potrivită prescurtarea: când dăm numele autorilor din cari s'au scos exemplele. E de cea mai mare însemnătate a ști, dacă autorul acela e poet sau prozator, e scriitor vechiu sau nou, e un cărturar sau e poporul, e din Moldova sau din Ungaria, etc. etc. Dacă scriem ALECSANDRI, CREANGĂ, CORESI, etc., oricare cititor inteligent va găsi răspunsul, pe când dacă prescurtăm A. CR. CO. el trebuie să caute întâiu deslegarea acestor prescurtări, care poate se găsește tocmai la începutul celui alt volum. Autorii dicționarelor fac prescurtările acestea din comoditate și după îndemnul editorilor, cari vreau să cruțe hârtie și tipar. Noi nu avem nevoie să facem economii de acestea, nici nu trebuie să ne înlesnim munca în paguba cetitorilor. Dimpotrivă, e numai de interes secundar a ști din care scriere anume a lui Alecsandri, Creangă sau Coresi a fost ales exemplul, și prin aceea că arătăm cartea și pagina voim mai mult să încredințăm pe cetitor că citația dată nu e falsificată, să dăm, celor ce vor să se convingă, posibilitatea unui control. De aceea după CREANGĂ, de pildă, ajunge un P. («Povești») sau un A. («Amintiri»), etc., cu indicarea paginei.

Dar nu numai execuția tehnică a tiparului, ci și împărțirea textului trebuie să fie consecventă și făcută astfel, ca cetitorul să găsească îndată ceea ce caută. Ordinea adoptată de noi a fost următoarea: După cuvântul pus ca titlu urmează definiția lui gramaticală și, une-ori, specificarea categoriei de care se ține; d. e. *ac s.a.* (= *substantiv ambigen*), *MĂLIN s.m.* (Bot.) (= *substantiv masculin. Termin botanic*). La începutul noului alineat se dă traducerea franceză a tuturor înțelesurilor cuvântului. Urmează apoi clasificarea lor și partea semantică. Cu cifrele romane I, II, etc. și cu cele arabe 1°, 2°, etc. se face coordonarea și subordonarea înțelesurilor. În tot locul unde ni s'a părut necesar, am dat, înainte de a face citațiuni, definițiile românești, sinonimele și explicări semasiologice (aceste din urmă adese-ori indicate numai prin *fig.* = «figurat», *p. ext.* = «prin extensiune», etc.). Liniuțele verticale despart diferitele subînțelesuri, și anume liniuța simplă | pe cele mai puțin deosebite, iar liniuța dublă || pe cele mai marcante. Une-ori, la verbe, aceste liniuțe despart pe *transitive* de *intransitive* și de *reflexive*. Idiotismele și locuțiunile proverbiale urmează după clasarea înțelesurilor, cu alineat nou, așe-

zându-se înaintea lor semnul #. Apoi se dau în paranteze colțuroase [] explicările gramaticale necesare și se citează variantele, iar în urmă de tot, după o liniuță orizontală —, etimologia.

Ortografia acestui dicționar este ortografia Academiei. În această ortografie au fost transcrise și citațiunile, căci reproducerea întocmai a ortografiei originalului (care mai de multe ori e a tipografului, nu a autorului) ar fi dat dicționarului o înfățișare foarte curioasă și, dacă ținem seamă că cei mai mulți dintre scriitorii noștri mai bătrâni nu mai scriu azi ca acum 30 de ani, am fi fost chiar neexacți. Altceva e cu exemplele vechi și cu formele dialectale. Acestea din urmă s'au transcris, cel puțin în partea etimologică a articolelor cu semnele fonetice adoptate de filologia romanică. Cât privește exemplele vechi, o transcriere exactă cu litere latine e peste putință, iar introducerea cirilicelor în dicționar este inoportună astăzi, când puțini numai știu să le cetească. De aceea le-am transcris, menținând, pe cât s'a putut, caracterul vechiu (ṭ=ea, ʌ=ia, ʌ=în) și dialectal (s=dz etc.) al textelor, fără să ne facem însă sclavii șovăelilor ortografice (am scos pe ũ final și am scris pe ă, î ca în pronunțarea modernă), pe cari le-am reprodus numai în cuvântul pentru care s'a făcut citația. (Cfr. «Îndrumările ortografice» publicate după «Prescurtări»).

Din toate cele arătate până acuma se vede, că Dicționarul limbii române, în împrejurările în cari se scrie azi, e încă departe de desăvârșire. El însă e temelia pe care se va putea clădi mai ușor în viitor o a doua ediție, care va putea purta titlul de *Magnum etymologicum Romaniae*, căci greșelile și lipsurile nu se pot prevedea dela început, ci numai după ce am greșit ajungem să învățăm a ocoli greșala și numai simțind ce ne lipsește putem ști cum vom putea îndeplini lipsa.

După experiența pe care o vom fi făcut cu această ediție dintâiu, va trebui să adunăm un material nou din operele literare cari ne-au scăpat din vedere și mai ales din limba vorbită de Românii de pretutindeni. Cu ajutorul lui vom putea preciza mai lesne și vechimea și extensiunea geografică a cuvintelor, vom putea descoperi mai ușor evoluțiunea schimbărilor de sens, vom găsi adese-ori zalele pierdute ale lanțului ce-l ținem cu un capăt în mână și-l vom putea urmări până la celălalt capăt: etimologia, și nu va fi anevoios să completăm și să înlocuim citațiunile, pe cari am fost siliți să le dăm acuma, prin altele mai frumoase și mai expresive. Când vom dispune de un material mai bogat și pe dinaintea ochilor noștri va fi trecut odată aproape toată comoara lexicală a limbii noastre, atunci vom fi în stare să arătăm, cum se pot exprima, cu adevărat românește, multe dintre acele idei pe cari azi, cu atâta ușurință, le îmbrăcăm în veșminte împrumutate dela streini, — vom putea deci face din acest dicționar, dacă nu un îndreptar, cel puțin un povățuitor bun al celor cu tragere de inimă pentru limba lor.

Alături cu munca de câțiva ani ce se va depune pentru adunarea materialului, cel care va fi însărcinat cu redactarea ediției următoare, va trebui

să scotocească, timp îndelungat, prin lexicoanele și textele populare ale dialectelor romanice și ale popoarelor cu cari am fost în contact, pentru ca să-și adune datele necesare pentru aflarea etimologiei sigure a multor cuvinte românești a căror origine e necunoscută până acuma.

Tot numai după ce se va fi publicat ediția dintâiu se va putea stabili, odată pentru totdeauna, ortografia română, fără șovăeli și fără contraziceri, întemeiată pe principii sigure, cari vor țineă seamă de cele mai mici amănunte.

Cu toate imperfecțiile sale, cred însă că acest dicționar al limbii române, ce se scrie acum pentru întâia oară, va face servicii mari aceluia cari nu-l vor lua în mână numai ca să-i caute greșelile. În nădejdea aceasta voi munci din toate puterile și cu inimă curată.

SEXTIL PUȘCARIU.